

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

УДК 316.422:001.891

Дар'я Забаріна

Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
м. Донецьк, e-mail: duwbk@mail.ru

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Darja Zabarina

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky, Donetsk,
e-mail: duwbk@mail.ru

THE RESEARCH METHODOLOGY OF TRANSFORMATION OF SOCIAL AND ECONOMIC SYSTEMS

Мета. Метою статті є дослідження методології вивчення трансформаційних соціально-економічних систем, зокрема системного діалектичного методу.

Методика. У процесі дослідження використані такі методи: метод аналізу та синтезу, індукції та дедукції, системний діалектичний метод (для деталізації та уточнення предмета дослідження).

Результати. У статті зроблено спробу визначення сутності та структури соціально-економічних систем за допомогою системного діалектичного методу, також зроблено спробу приведення у відповідність критеріїв визначення еволюції економічних систем, за дотриманням яких можливо виділити початковий пункт розвитку, його суперечності, знайти системну якість та межу розвитку системи.

Наукова новизна. Аргументовано положення про адекватність використання системного підходу для визначення сутності трансформаційних соціально-економічних систем, який застосовується в контексті теорії економічного розвитку та передбачає виявлення загального системоутворюючого зв'язку, за допомогою якого реалізовується якість цілісності стовно до елементів системи, яка, в свою чергу, має властивість виконувати відносно самостійні системні функції.

Результати. Отримані результати спрямовані на подальше дослідження сутності, структури та місця трансформаційних соціально-економічних систем у суспільстві в контексті історичного розвитку.

Ключові слова: трансформація, соціально-економічна система, системний діалектичний метод, трансформаційна економіка, системна якість, ринкова економіка.

Під час вирішення проблем методології дослідження соціально-економічних систем, починаючи з проблеми діалектики їхнього розвитку і дослідження, природно, виникає бажання перш за все надати визначення того, що із себе ці системи являють.

Водночас виникає й інша проблема: для того, щоб досліджувати предмет, необхідно дослідити категорії й поняття, яким треба дати визначення. Але коли буде надано визначення категоріям і поняттям, то тим самим буде фактично закінчено дослідження. Для того, щоб вийти із цього замкнутого кола, використаємо діалектичну методологію. Вона розглядає розвиток соціально-економічних систем, їхнє виникнення і загибель, дозволяє зрозуміти, як вони змінювалися в процесі історичної еволюції і взаємодіють одна з одною.

Численні теоретичні питання трансформаційної економіки досить широко розглядаються в сучасній економічній літературі. Серед сучасних вітчизняних дослідників трансформаційних процесів слід назвати імена таких видатних вчених, як В.А. Босенко [1], А.В. Бузгалін, А.І. Колганов [2], П.М. Леоненко, О.І. Черепніна [6], В.С. Савчук, Ю.К. Зайцев [5], В.І. Ляшенко [7], А.Я. Баскаков [3], М.З. Бор [4], С.В. Тарасов [9]. Однак вивчення літературних джерел свідчить про недостатнє опрацювання методології вивчення трансформаційних соціально-економічних проблем, що підтверджує актуальність досліджуваної проблеми.

Метою нашої роботи є дослідження методології вивчення трансформаційних соціально-економічних систем, зокрема системного діалектичного методу.

Традиційне економічне мислення відкидає розуміння реальних суперечностей життя. Коли з приводу одного й того ж економічного явища в один і той же час висуваються два протилежні твердження, одне з них виглядає помилковим. Проте почнемо з елементарного прикладу, який описує простий вид руху, – прямолінійний поступальний. Визначаючи його, можна стверджувати, що будь-який об'єкт, в будь-який, скільки завгодно малий, період часу перебуває і не перебуває в точці, яка, знову-таки, скільки завгодно просторово мала. Якщо обидва твердження вірні, то ми описуємо простий випадок прямолінійного рівномірного руху.

Це характерно в найбільшому ступені для складних суспільних систем і, перш за все, для економіки. Її таким же чином можна описувати за допомогою суперечностей, якщо необхідно зрозуміти рух економічних систем, їхнє виникнення і загибель, їхнє різноманіття. Саме дослідження трансформаційних процесів якраз і припускає розгляд рухомих систем, а не просто деякого стабільного їхнього існування, раз і назавжди даного в цьому світі [1, с. 26].

Для більш повного розуміння суперечностей почнемо з такої економічної системи, як товарна економіка. З одного боку, ця система побудована на суспільному розподілі праці: кожен створює особливу річ, спеціалізуючись на виробництві визначеного виду товарів, а обмін продуктами цих спеціалізованих видів праці становить одну із сторін ринкової економіки. Отже, перша суперечність: кожен виробник залежить від будь-якого іншого, з яким він повинен вступити в обмін. Але для визначення ринкової економіки також є справедливим прямо протилежне твердження: будь-який виробник працює незалежно від іншого, на свій ризик, відособлено. Виявляється, що це два прямо протилежні твердження, і обидва абсолютно справедливі для ринкової економіки. Більше того, тільки завдяки тому, що у світі ринкової економіки обидва твердження

справедливі, виникає конкуренція, взаємодія виробників на ринку. Якщо є розподіл праці, але немає відособленості, ми отримуємо іншу систему: кожен спеціалізується на виробництві особливого продукту, але всі вони залежать від єдиного центра і його органів, які визначають, хто, що і для кого повинен виробляти. Якщо позбавитися від суспільного розподілу праці, то залишиться тільки відособленість і незалежність. У цьому випадку впливає натуралізація господарського життя, яка характерна для трансформаційних економік. При цьому вже немає ринкової системи [2, с. 18].

Так в простому вигляді можна описати товарне виробництво, яке породжує все багатство буржуазних відносин. Коли в один і той же час, про один і той же об'єкт дослідник формулює дві прямо протилежні тези, ви вступаєте на шлях діалектичного дослідження. Саме такий опис виявляється адекватним для економічної системи, що розвивається. Отже, саме через аналіз суперечностей можливо визначити сутність системи, її специфіку. Більше того, саме аналіз суперечностей дозволяє адекватно описати динаміку соціально-економічної системи.

Далі за допомогою діалектичного методу, слідуючи за розвитком об'єкта, відкриваючи сутнісну суперечність соціально-економічної системи, можливо знайти в ній дві сторони, які заперечують одна одну і одночасно єдині. Кожна з них існує лише завдяки власній протилежності. Таким чином, можливо описати початковий пункт, з якого виходить вся ця система [3, с. 34]. Виникає ще один феномен, який на діалектичній мові називається «зняттям». Цей термін, як відомо, походить з діалектичної логіки Гегеля. Для нього «зняття» було одночасно запереченням і утриманням позитивного, збереженням в новому вигляді попередньої суперечності. Знімаючись, протиріччя вирішується, утримуючи попереднє і породжує якийсь новий (у разі дослідження виробничих відносин – соціально-економічний) феномен. Так «будується» система суперечностей, завдяки яким живе соціально-економічна система [4, с. 52].

З усього вищезазначеного можливо визначити соціально-економічну систему як деяку систему суперечностей, що розвивається, ускладнюється, де кожне з подальших суперечностей знімає попереднє.

Необхідність визначеності переходу від однієї системи до іншої достатньо логічно ставить питання: де початок і де кінець соціально-економічної системи і як розмежувати одну систему від іншої. Залежно від того, як визначається початок, визначається вся сукупність відносин, що породжуються або існують в рамках певної системи. Початок дослідження соціально-економічної системи фактично може визначити межі цієї системи і її системну якість. Утім, набагато точніше буде зворотнє формулювання: дослідження має істинно відобразити дійсне, таке, що об'єктивно існує насправді, початок розвитку соціально-економічної системи. Щоб зрозуміти перехід однієї соціально-економічної системи в іншу, необхідно визначити початкову суперечність кожної із цих систем, а ця суперечність виявить їхні межі і системні якості, а тим самим й ті межі, дійшовши до яких, вони гинуть і переходять в іншу якість [5, с. 44].

І вже на цьому етапі дослідження можна перейти до так званої проблеми абстрактного і конкретного, яка є значущою для дослідження соціально-еконо-

мічних систем. Вище було показано, що початковий пункт розгортання системи – її системна якість, яка визначає межі її розвитку. Початок зазвичай було прийнято називати граничною абстракцією – найпростішим, найрозвиненішим станом системи і одночасно простим знанням про цю систему. Гранична абстракція є одночасно і загальною характеристикою, загальним визначенням системи і її частиною, її виглядом.

У початковому пункті розвитку економічної системи лежить таке її «буття», таке особливе відношення («системна якість»), яке зв'язує єдністю походження всі інші відносини. Якщо взяти просту характеристику ринкової системи – виробництво і обмін товарів, то вона, очевидно, виявляється загальним, основним поняттям і реальним явищем життя ринкового світу. З нього виростає і ним описується вся ця економічна система. Як би там не було, обмін товарів виявиться універсальною загальною характеристикою сучасної ринкової економіки. І в той же час виробництво і обмін товарів – це феномен ринкової економіки, навіть в найрозвиненішій ринковій економіці можливо знайти ці прості явища. Так само планова економіка виростає з простих відносин обліку і контролю, які виявляються межею командної економіки в скільки завгодно складному або навіть відмиряючому її стані.

Отже, щоб зрозуміти економічну систему, необхідно знайти реально існуючу загальну межу цієї системи, реально існуючий економічний устрій, що характеризує специфіку цієї системи.

Визначившись з абстрактним, перейдемо до конкретного. Якщо розглядати неживий об'єкт, то конкретно його можливо уявити як суму абстрактних рис. А в нашому випадку необхідно розглядати систему, як живий організм, що розвивається, тоді слід сказати, що він існує як ціле тільки в історичному часі, в процесі розгортання від результатного, найпростішого до кінцевого, найскладнішого стану. Конкретне розуміння соціально-економічної системи є відображення всього процесу її виникнення, розвитку аж до загибелі [1, с. 31].

Таким чином, виникає нова проблема: проблема співвідношення історичного і логічного, справжнього різноманіття історичного розвитку систем і їхнього об'єктивно закономірної, очищеної від випадковостей еволюції; історичного опису всіх хитросплетінь життя цієї економіки і логічного теоретичного знання про закономірності її еволюції; історичного і логічного методів вивчення економічних систем. Для теоретичного аналізу трансформаційних економік це є найважливішою проблемою, тому що розуміння закономірностей перехідних процесів вимагає не тільки знання того, як протікала трансформація економічних систем в тих або інших країнах, але й того, що саме із цих процесів було обумовлено істотними характеристиками відмиряючих економічних систем і тих, які приходять їм на зміну. Потрібний деякий «еталон» для кожної з досліджуваних економічних систем, що дозволяє виділяти закономірне та відкидати випадкове, що обумовлено зовнішніми обставинами. Проблема в тому, що цей еталон повинен бути об'єктивним, а не надуманим для якоїсь соціально-економічної системи. Необхідно мати уявлення про найбільш ефективний тип трансформацій від старої економіки до нової. Із цим типом можна порівнювати історичні певні об'єкти і аналізувати кожен особливий шлях трансформації як

більш-менш ефективний за визначеними параметрами, бо кожен тип має специфіку, пов'язану з геополітичними чинниками, традиціями, особливостями історичного розвитку і багато чим іншим. Якщо ж є деякі знання про закономірності трансформації, з одного боку, і знання про національну, історичну, культурну й інші специфічні характеристики системи – з другого, то вже в принципі можливо будувати оптимальні моделі трансформаційного процесу [6, с. 68].

З'ясування закономірностей розвитку систем і порівняння цих закономірностей з реальним історичним різноманіттям їхньої еволюції ускладнено зигзагами історичного розвитку, які відрізняються від його закономірностей. Де ж критерій для виділення закономірностей розвитку систем? Можливо сказати, що «остаточні» знання про закономірності розвитку систем можна отримати тільки тоді, коли системи пройшли всю дорогу свого соціально-економічного розвитку і відтворюються на власній основі. Але цей критерій важко застосовувати для дослідження трансформаційних економік. Зараз дуже легко вивчати «соціалістичні» (командні) економіки різного типу, оскільки вони пройшли шлях свого розвитку майже до кінця. Для трансформаційних економік навіть таке перше наближення до відповіді на питання, чим закінчиться їхній розвиток, є сумнівним. Тому теоретичний аналіз трансформаційних економік зараз залишатиметься на рівні висунення наукових, більш менш обґрунтованих гіпотез. Проте і для трансформаційних економік існують деякі критерії виділення закономірних логічних кроків дослідження, на відміну від всього різноманіття історичної реальності. Таким критерієм може бути виділення інваріантів реформ (заходів, загальних для всіх або більшості країн, що переживають трансформацію) та збереження досягнутих результатів на подальших етапах трансформації [7, с. 238].

Можливо підкреслити, що будь-яка логічна система категорій не абсолютна, бо будь-яке пізнання лише відносно наближається до істини. Подальше знання удосконалюватиме його і, більше того, критерієм істини завжди було і буде реальний, справжній розвиток економіки, а воно постійно корегуватиме теоретичні уявлення. Стосовно аналізу трансформаційних економік можливо, виходячи з первинних даних, з первинної систематизації фактів, побудувати деяке уявлення про моделі трансформацій. Потім проаналізувати сукупність відмінностей конкретних шляхів переходу в різних країнах і з усього різноманіття економічних параметрів та на основі цього аналізу можливо отримати уточнені моделі, уявлення про закономірності трансформацій і різноманіття конкретних шляхів переходу. Але якщо розглядати економічні системи як діалектичні, то необхідно визнати, що вони є історично обмеженими, «смертними». У сучасному економічному дослідженні часто забувають про історизм соціально-економічної системи. Якщо розуміти економічні системи як історичні, то постає питання: як, коли і чому виникла ринкова економіка, як, коли і за яких обставин вона відіме (якщо ринок – не вічна економічна реальність). Ринок сприймається як універсальна, вічна і природна система економічних відносин. Але існує інший підхід: ринок, так само як і інші економічні системи, – це те, що історично виникає і знімається, на певному етапі, це відмираюча економічна система. Перехід – це і історичний, і географічний, в часі і просторі локалізований про-

цес, дати початку і кінця якого можна досить точно назвати. Але залишається питання: чи правомірно історичну обмеженість відносити до ринкової економіки взагалі? Якщо розглядати це явище як діалектичний розвиток економічної системи, то правомірно. Якщо розглядати тільки функціонування ринкової економіки, як стабільний, універсальний, природний стан, то ця проблема не існує [8, с. 205].

Далі можливо перейти до наступного етапу дослідження. Емпіричне вивчення фактів відіграє в діалектичному дослідженні дуже значну роль. Такий емпіричний аналіз трансформаційних соціально-економічних систем має сенс проводити на початку та в кінці дослідження [9, с. 28]. На початку він дозволяє упорядкувати, систематизувати і типізувати наявний емпіричний і аналітичний матеріал. На цій основі можливо власне діалектичне системне відображення закономірностей генезису та розвитку цього класу соціально-економічних систем [10, с. 31].

У свою чергу, системне діалектичне дослідження, що дозволяє проникнути в сутність предмета, дає підстави для другого етапу дослідження перехідних процесів, коли типологізувалися і систематизувалися не просто якісь емпіричні дані, а різні прояви якоїсь вже дослідженої суті. Останнє, зокрема, дозволяє виділити значущі і випадкові риси в емпіричному матеріалі, побудувати науково обґрунтовані сценарії та програми корегування розвитку перехідних процесів для конкретних систем на певний період часу [4, с. 62].

Системне діалектичне дослідження починається з того, що на базі синтетичного і аналітичного узагальнення виділяються деякі елементи майбутньої системи. На цій базі можливо виділити початковий пункт розвитку, його суперечності, знайти системну якість і, тим самим, межі і межу розвитку системи. Так будується теоретична модель, яка на кожному етапі дослідження порівнюється із справжнім історичним різноманіттям наочного життя.

Охарактеризувавши метод сходження від абстрактного до конкретного, де теоретичне дослідження («логічне») є діалектично єдиним з реальним розвитком системи («історичним»), знайшовши просту логічно і генетично загальну категорію, адекватну історично першому стану цієї системи, можливо припустити, що це її системна якість («початкова категорія»), суперечність якої породжує більш складні її відносини. Порівнюючи ці логічні висновки із справжнім ходом історії і корегуючи теорію відповідно до закономірностей практики, можливо побудувати ціле – систему категорій, яка адекватно відображає дійсний розвиток предмету.

Перспективою подальших досліджень стане визначення сутності, структури та місця соціально-економічних систем в суспільстві в контексті історичного розвитку.

Список литературы / References:

1. Босенко В.А. Диалектика как теория развития / В.А. Босенко. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1966. – 247 с.
Bosenko, V.A. (1966) *Dialektika kak teoria razvitia* [Dialectics as a theory of development], Izdatelstvo Kievskoho Universitetu, Kyiv, Ukraine, 247 p.

2. Бузгалин А.В. Теория социально-экономических трансформаций. (Прошлые, настоящее и будущее экономик «реального социализма» в глобальном постиндустриальном мире): учеб. для студентов экон. спец. / А.В. Бузгалин, А.И. Колганов. – М.: ТЕИС, 2003. – 680 с.
Buzgalin, A.V. and Kolganov, A.I. (2003). *Teoria sotsialno-ekonomicheskikh transformatsiy (Proshloe, nastoyashee i budushhee ekonomik "realnoho sotsializma" v hlobalnom postindustrialnom mire)* [Theory of socio-economic transformations. (Past, present and future economies "real socialism" in the global post-industrial world)], TEIS, Moscow, Russia, 680 p.
3. Баскаков А.Я. Методология научного исследования: учеб. пособие / А.Я. Баскаков. – К.: МАУП, 2002. – 216 с.
Baskakov, A.I. (2002), *Metodologia nauchnoho poiska* [The Methodology of scientific research], MAUP, Kyiv, Ukraine, 216 p.
4. Бор М.З. Основы экономических исследований: логика, методология, организация, методика / М.З. Бор. – М.: ДИС, 1998. – 144 с.
Bohr, M.Z. (1998), *Osnovu ekonomicheskikh isledovaniy: lohika, metodolohiya, organizatsia, metodika* [The foundations of economic research: logic, methodology, organization, methods], DIS, Moscow, Russia, 144 p.
5. Савчук В.С. Трансформаційна економіка: навч. посіб. / В.С. Савчук [та ін.]. – К.: КНЕУ, 2006. – 612 с.
Savchuk, V.S. etc. (2006), *Transformatsionaya ekonomika* [Transformational economy], KNEU, Kyiv, Ukraine, 612 p.
6. Леоненко П.М. Сучасні економічні системи: навч. посіб. / П.М. Леоненко, О.І. Черепніна. – К.: Знання, 2006. – 429 с.
Leonenko, P.M. and Tcherepnina, O.I. (2006), *Suchasni ekonomichni systemi* [Modern economic system]: Znannya, Kyiv, Ukraine, 429 p.
7. Ляшенко В.И. Регулирование развития экономических систем: теория, режимы, институты: монография / В.И. Ляшенко. – Донецк, 2006. – 668 с.
Lyashenko, V.I. (2006), *Rehulirovanie razvitiya ekonomicheskikh system: teoria, rezhimi, instituti* [Regulation of the development of economic systems: theory, regimes, institutions], Donetsk, 668 p.
8. Человек в системе производственных отношений социализма: отчет (закл.). – Донецк, 1991. – 331 с.
(1991), *Chelovek v sisteme proizvodstvennih otnosheniy sotsializma: otcheyt* [People in the industrial relations system of socialism: report], Donetsk, 331 p.
9. Тарасов С.В. Соціалізація економіки в системі трансформаційних процесів суспільного розвитку / С.В. Тарасов // Регіональна економіка. – 2004. – № 1. – С. 241-248.
Tarasov, S.V. (2004), "Socialization of the economy in the system of transformation processes of social development", *Regionalnaya ekonomika*, no. 1, pp. 241-248.
10. Гончарук Л.Я. Ефективність соціальної політики в умовах ринкових перетворень: проблеми соціалізації економічного розвитку: автореф. дис. ... канд. экон. наук / Л.Я. Гончарук. – Л.: НАНУ Ін-т регіональних досліджень ІРД, 2001. – 180 с.

Goncharuk, L.J. (2001), "The effectiveness of social policy in conditions of market transformations: problems of socialization of economic development": avtoref. Cand. Sc. (Econ.), NANU Institut rehionalnih doslidzgen IRD, Lviv, 180 p.

Цель. Целью статьи является исследование методологии изучения трансформационных социально-экономических систем, в том числе системного диалектического метода.

Методика. В процессе исследования использованы следующие методы: метод анализа и синтеза, индукции и дедукции, системный диалектический метод (для детализации и уточнения предмета исследования).

Результаты. В статье представлена попытка определения сущности и структуры социально-экономических систем с помощью системного диалектического метода, а также попытка приведения в соответствие критериев определения эволюции экономических систем, при соблюдении которых можно выделить начальный пункт развития, его противоречия, найти системное качество и границы развития системы.

Научная новизна. Аргументировано положение об адекватности использования системного подхода для определения сущности трансформационных социально-экономических систем, который применяется в контексте теории экономического развития и предусматривает выявление общей системообразующей связи, с помощью которой реализуется качество целостности по отношению к элементам системы, которая, в свою очередь, имеет свойство выполнять относительно самостоятельные системные функции.

Результаты. Полученные результаты направлены на дальнейшее исследование сущности, структуры и места трансформационных социально-экономических систем в обществе в контексте исторического развития.

Ключевые слова: трансформация, социально-экономическая система, системный диалектический метод, трансформационная экономика, системное качество, рыночная экономика.

Objective. The aim of the article is the work on the methodology of the study the transformation of socio-economic systems, including the dialectical system method.

Methods. In the course of the study the following methods are used: a method of analysis and synthesis, induction and deduction, the dialectical system method (for refinement and definition of the subject of the study).

Results. The author tries to define the main point and structure of socio-economic systems by using the system of the dialectical method, and to bring to conformity the criteria for determining the evolution of economic systems and with their help you can select the start point development, its contradictions, to find a system quality and limits the development of the system.

Scientific novelty. The rules of the adequacy of using a system approach for determination of the main point of transformational socio-economic systems are determined, which are used in the context of the theory of economic development and involve the identification of common strategic communications which is implemented as integrity in relation to the elements of the system, which, in turn, tends to perform relatively independent system functions.

Practical value. The results are used in further investigation of the main point, structure and places of transformation of socio-economic systems in society in the historical development context.

Key words: transformation, socio-economic system, a dialectical system method, transformational economy, system quality, market economy.

Рекомендовано до публікації д-ром екон. наук, проф. Фоміною М.В. Дата надходження рукопису 06.11.2014 р.

ДЕПРЕССИЯ КАК ВЫЗОВ БЕЗОПАСНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Aleksandr Ilchenko

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky, Do-
netsk, e-mail: alex_ilchenko@mail.ru

DEPRESSION AS A CHALLENGE TO ECONOMIC SYSTEM SECURITY

Цель. Целью статьи является анализ депрессии с позиций австрийской школы экономической теории и разработка рекомендаций по проведению экономической политики для преодоления депрессии.

Методика. В работе использованы методы логического обоснования, субъективного подхода, системного и статистического анализа.

Результаты. На основе субъективного подхода выделены составляющие депрессии, определено направление экономической политики государства для преодоления депрессии.

Научная новизна. Представлен анализ депрессии с позиций австрийской школы экономической теории. На основе анализа даны рекомендации проведения экономической политики, способствующей выходу из депрессии для обеспечения экономической безопасности и качества жизнедеятельности.

Практическая значимость. Проявляется в разработке рекомендаций для выхода из депрессии путем комплексного подхода при разработке мероприятий по усовершенствованию экономической политики.

Ключевые слова: депрессия, естественная процентная ставка, временное предпочтение, экономическая политика, экономическая безопасность, качество жизнедеятельности.

Снижение ВВП, инфляция [1] и рост денежной массы [2] дают возможность выдвинуть гипотезу о нахождении Украины в состоянии глубочайшей депрессии, обусловленной множеством факторов.

Она длится с момента обретения ею независимости, сопровождая системную трансформацию ее институциональной и производственной структуры и усугубляясь периодически кризисами мировой экономики.

Задачей данного исследования не является анализ системной трансформации, это предмет отдельного исследования. Наша цель намного скромнее – рассмотреть, что представляет собой протекающая депрессия с точки зрения австрийской школы в экономической теории, дать её характеристику, используя методологию австрийской школы, и указать пути решения возникших проблем с рассмотрением в поле исследования системы экономической безопасности во взаимосвязи с проблемой качества жизнедеятельности.

Для более точной характеристики ситуации следует проиллюстрировать её, используя статистические показатели. За анализируемый период с 1991 г. по

2012 г. ВВП Украины не достиг уровня 1990 г. В 2012 г. ВВП составлял 69,5% от соответствующего показателя 1990 г. Что касается инфляции, то ее показатели, за исключением трех лет анализируемого периода, всегда составляли двузначное число, а в период 1991-1996 гг. наблюдалась гиперинфляция [1]. Более точным определением для депрессии в Украине является термин «стагфляция» [3, с. 313-315].

Исследование природы экономического цикла должно базироваться на адекватной общей экономической теории. Простое созерцание гор статистических данных, часто называемое беспристрастным изучением, совершенно бессмысленно. Цикл разворачивается в мире экономики, поэтому экономическая теория цикла, объясняющая это явление, обязана быть интегрированной с общей экономической теорией (любопытный факт состоит в том, что случаи или даже попытки такой интеграции являются скорее исключением из правил). В последние два десятилетия экономисты раскололись на множество изолированных сообществ (ни одна подотрасль экономической науки не имеет почти никакого отношения ни к какой другой). Теории экономического цикла Шумпетера [4] и Мизеса [5] остаются единственными примерами теорий цикла, интегрированных в общую экономическую теорию.

Существует чрезвычайно мало экономистов (а может быть, таких нет вообще), которые понимали бы, что теория экономического цикла, разработанная Мизесом, представляет собой не просто одну из теорий, что в отличие от большинства теорий цикла она связана огромным числом связей с общей экономической теорией [6]. В действительности теория Мизеса и есть тот самый экономико-теоретический анализ неизбежных экономических последствий банковской кредитной экспансии, искажающей функционирование свободного рынка.

Прежде всего важно провести различие между экономическим циклом, с одной стороны, и обычными изменениями деловой активности, с другой. Изменения происходят постоянно и во всех сферах и областях экономики. Изменяются вкусы потребителей. Временные предпочтения, а следовательно, соотношение между инвестициями и потреблением, претерпевают качественные, количественные и пространственные изменения.

Таким образом, можно считать, что конкретные колебания деловой активности представляют собой не редкие события, а происходят постоянно. Чтобы понять их природу, не требуется никакой специальной теории цикла. В ответ на постоянные изменения условий и характеристик экономической деятельности происходят и соответствующие рыночные изменения, которые полностью объясняются экономической теорией. Однако многие экономисты до сих пор считают общую депрессию в экономике результатом слабости рынка, вызванной спадом в строительстве или сельском хозяйстве. Но спады в конкретных отраслях никогда не запускали общей депрессии в экономике [7, с. 47].

Проблема экономического цикла состоит в общем характере бума и депрессии. Это не проблема, которая может быть решена изучением состояния конкретных отраслей и поиском факторов, являющихся причиной их относительного процветания или депрессии. То, что необходимо объяснить, представляет собой чередование общеэкономических бумов и кризисов.

Как только мы приступим к осмыслению этих общеэкономических колебаний, немедленно станет очевидно, что они запускаются общим средством обмена – деньгами. Именно деньги являются тем связующим звеном, которое соединяет все виды экономической деятельности. Если одни цены идут вверх, а другие – вниз, мы можем сделать вывод, что спрос переключился с одних товаров на другие. Но если одновременно повышаются или понижаются цены всех благ, то это означает, что некие изменения имели место в денежной сфере. Только изменения спроса на деньги и/или предложения денег могут вызывать общее изменение цен.

Основной вопрос, ответ на который должна давать теория депрессии, формулируется следующим образом: почему имеет место внезапная всеобщая концентрация предпринимательских ошибок? Это первая проблема, являющаяся вызовом для каждой теории цикла. Предприниматели вполне успешно ведут свой бизнес, а их операции, по большей части, приносят им неплохую прибыль. Внезапно и без всякого предупреждения условия меняются и огромное количество фирм становятся убыточными. В одночасье выясняется, что, прогнозируя будущее течение дел, все они совершили роковые ошибки.

Ответ, согласно которому всему виной является внезапное изменение рыночных условий, не может быть принят в качестве сколько-нибудь состоятельного. Предсказывать будущие изменения – в этом и состоит бизнес предпринимателей. Почему все они одновременно оказываются настолько несостоятельными прогнозистами?

На рынке, являющемся полностью свободным от всякого вмешательства, упомянутой выше концентрации ошибок существовать не может, поскольку опытные бизнесмены не будут совершать их все вместе и одновременно. Цикл, то есть чередование бумов и кризисов, генерируется вмешательством денежной политики в действие рыночных сил, а именно воздействием, оказываемым на участников рынка кредитной экспансией. Представим себе экономику с заданным количеством денег. Некоторая их часть расходуется на потребительские товары, остальное сберегается и инвестируется в развитую капитальную структуру, причем инвестиции распределяются по различным производственным стадиям, различающимся большим или меньшим расстоянием от производства конечных потребительских благ (на разные порядки производства). Пропорция, в которой люди разделяют свои деньги на потребительские, сберегательные и инвестиционные, определяется временными предпочтениями людей, то есть степенью, в которой они предпочитают немедленное удовлетворение потребностей их удовлетворению в будущем. Чем меньше они предпочитают настоящее, тем ниже будет норма их временного предпочтения и, следовательно, тем ниже будет естественная процентная ставка (*pure interest rate*), складывающаяся в обществе из преобладающих временных предпочтений индивидов. Более низкая естественная процентная ставка будет выражаться в большей доле инвестиций по сравнению с потреблением, удлинении производственной структуры (то есть в инвестировании преимущественно в такие стадии производства капитальных благ, которые все дальше и дальше отстоят от производства конечных потребительских благ) и накоплении капитала. И наоборот, более высокая норма временных пред-

почтений означает более высокую естественную процентную ставку, что выразится в итоге в более короткой производственной структуре (то есть инвестиции осуществляются преимущественно в производство потребительских благ или благ, наиболее близко расположенных к ним в производственных цепочках).

Что произойдет, если банк напечатает дополнительные деньги (все равно, какой разновидности, в форме банкнот или депозитов) и выдаст ими кредиты бизнесу? Эти новые деньги придут на ссудный рынок и понизят процентную ставку, по которой выдаются ссуды. Все это выглядит так, как будто увеличилось предложение сбережений, обеспечивающее инвестирование свободными средствами, поскольку последствия и того и другого одинаковы: предложение средств для инвестирования очевидным образом увеличилось, а процентные ставки снизились. Короче говоря, бизнесмены введены в заблуждение: из-за инфляции, которую генерируют банки, они полагают, будто предложение сбережений больше, чем оно есть на самом деле. Когда увеличиваются объемы реально сбереженных средств, бизнесмены инвестируют в более длительные процессы производства и структура капитала удлиняется, а именно капиталообразование идет более интенсивно в более далеких порядках, то есть в производстве таких товаров, которые все дальше отстоят от производства потребительских благ. Бизнесмены направляют туда средства, полученные в кредит, то есть на ссудном рынке, увеличивая тем самым цены на капитальные блага и другие товары производственного назначения, что стимулирует переключение инвестиций с ближних (близких к потреблению стадий производства) к дальним порядкам (дальше отстоящим от потребления). Иными словами, происходит перераспределение инвестиций от производства потребительских товаров в производство капитальных товаров [8; 9].

Если бы этот процесс всегда был следствием фактического уменьшения нормы временного предпочтения и реального увеличения сбережений, дело обстоит бы как нельзя лучше, и новая, удлинившаяся производственная структура могла бы поддерживаться до бесконечности. Однако в действительности указанный сдвиг является результатом банковской кредитной экспансии. Вскоре новые деньги просочатся вниз – от заемщиков, представляющих собой фирмы, к доходам держателей факторов производства – к заработной плате, ренте и проценту. Далее, если временные предпочтения не изменились (а у нас нет никаких причин полагать, что они изменились), люди будут стремиться потратить свои дополнительные доходы в той же пропорции между потреблением и инвестированием, что и раньше. Другими словами, люди ринутся восстанавливать старую пропорцию, и спрос переключится обратно – от производств и стадий более дальних порядков к потребительским товарам и стадиям, максимально приближенным к производству потребительских товаров. Те, кто инвестировал в отрасли, производящие капитальные блага, обнаружат, что их инвестиции были ошибочными: они полагали, что эти инвестиции принесут прибыль, но столкнулись с недостаточным спросом со стороны своих потребителей из числа предпринимателей. Более дальние порядки производства окажутся бесполезными, и ошибочные инвестиции необходимо будет ликвидировать. Ликвидация ошибочных инвестиций и есть депрессия.

Самое важное, что нужно подчеркнуть в этой связи, это то, что депрессия представляет собой процесс восстановления, а окончание депрессии знаменует возвращение к нормальному функционированию экономики, работающей с оптимальной эффективностью.

Экономическая политика, фактически проводившаяся в периоды депрессии, всегда усугубляла именно те негативные проявления депрессии, смягчение и устранение которых провозглашались в качестве целей этой политики (для экономической политики наших дней это верно в еще большей мере). Достаточно перечислить различные способы, которые государство использует для вмешательства в процесс рыночной коррекции, и мы получим перечень именно тех действий государственных органов, которые государство относит к арсеналу своих излюбленных мер, направленных на противодействие депрессии. Приведем ниже краткий перечень тех рекомендаций, реализация которых будет тормозить процесс адаптации рынка в период депрессии:

1. Отказ от ликвидации обанкротившихся фирм.
2. Продолжение политики инфляции.
3. Поддержание ставок заработной платы на высоком уровне, который сложился в предыдущий период.
4. Стимулирование повышения цен.
5. Стимулирование потребления и препятствование сбережениям.
6. Субсидирование безработицы.

Таковы меры, которые тормозят процессы восстановления и усугубляют тяготы депрессии. К сожалению, они же являются излюбленными мерами экономической политики в периоды депрессии.

Все эти рекомендации в полной мере используются в настоящее время. Приведем пример увеличения за период 2000-2008 гг. денежной массы и, как следствие, стимулирования инфляционных процессов. За это время базисный темп роста денежной массы составил 15,99 раза, средний темп роста составил 141%¹, колоссальные темпы для экономики, которая не достигла уровня ВВП 1990 года.

Состояние депрессии, в котором находится экономика, не позволяет обеспечить экономическую безопасность, а вместе с ней и качество жизнедеятельности, выражающееся в соответствующих показателях экономической безопасности [10].

Наиболее важный принцип разумной экономической политики в период депрессии состоит в том, чтобы государство воздерживалось от вмешательства в процесс рыночной коррекции. Все же одна позитивная вещь, которую может сделать государство, желающее поскорее покончить с депрессией, существует. Государство может радикально уменьшить ту роль, которую оно играет в экономике, урезав свои собственные расходы и налоги, в особенности те из них, которые препятствуют сбережениям и инвестированию. Уменьшение государственных расходов, финансируемых из налогов, автоматически сдвинет соотношение между потреблением, с одной стороны, и сбережениями и инвестици-

---

¹ Рассчитано автором на основании данных Госкомстата Украины [2].

ями, с другой, в пользу сбережений и инвестиций, что значительно сократит время возвращения экономики к состоянию роста. Уменьшение тех налогов, которые в наибольшей степени ложатся на сбережения и дестимулируют инвестирование, снизит норму временного предпочтения. Кроме того, время депрессии – это время экономического напряжения. Любое снижение налогов и ликвидация любых норм регулирования, мешающих функционированию свободных рыночных сил, будет стимулировать здоровую экономическую активность, тогда как любое увеличение налогов и другое вмешательство будут погружать экономку в еще более глубокую и длительную депрессию.

Таким образом, адекватная экономическая политика государства в период депрессии состоит в проведении мер по последовательному обеспечению экономической свободы, включая обязательное сокращение расходов государственного бюджета, возможно, дополненное неким положительным воздействием, направленным на поддержание сжатия кредита. В течение десятилетий практически все экономисты, придерживающиеся общепринятых взглядов, клеймили такую программу, называя ее невежественной, реакционной или первобытной. Однако именно эту программу экономическая теория предлагает тем, кто стремится покончить с депрессией как можно быстрее и полнее.

Таким образом, подводя итог вышеизложенного, можно сделать следующие **выводы**.

Депрессия представляет собой процесс восстановления, а окончание депрессии знаменует возвращение к нормальному функционированию экономики, работающей с оптимальной эффективностью.

Анализ депрессии с точки зрения методологии австрийской школы позволяет лучше адаптировать экономическую политику государства к условиям изменяющейся социально-экономической среды.

Перспективы дальнейших исследований требуют разработки методического инструментария проведения экономической политики в период депрессии.

Список литературы / References:

1. Валовий внутрішній продукт (1990-2012 pp.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <URL:www.ukrstat.gov.ua>.
“Gross domestic product (1990-2012)”, Available at: URL:www.ukrstat.gov.ua.
2. Показники діяльності банківської системи України (за даними Національного банку України) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <URL:www.ukrstat.gov.ua>.
“Performance of the banking system of Ukraine (according to the data of the National Bank of Ukraine)”, Available at: URL:www.ukrstat.gov.ua.
3. Skousen M. The Structure of Production / M. Skousen. – 2nd ed. – New York, London: New York University Press, 2007. – 359 p.
Skousen, M. (2007), *The Structure of Production*, 2nd ed., New York University Press, New York and London, 359 p.
4. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. – М.: Эксмо, 2008. – 864 с.

- Shumpeter, Y.A. (2008), *Teoriya ekonomicheskoho razvitiya. Kapitalizm, sotsializm i demokratiya* [Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung, Capitalism, Socialism and Democracy], Eksmo, Moscow, Russia, 864 p.
5. Мизес Л. фон. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Л. фон. Мизес; пер. с 3-го испр. англ. изд. А.В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
Mises, L. (2005), *Chelovecheskaya deyatelnost: traktat po ekonomicheskoy teorii* [Human Action], 3th ed., Translated by A.V. Kuriayev, Sotsium, Chelyabinsk, Russia, 878 p.
6. Хаберлер Г. Процветание и депрессия / Г. Хаберлер. – Челябинск: Социум, 2005. – 474 с.
Haberler, G. (2005), *Protsvetaniye i depressiya* [Prosperity and Depression], Sotsium, Chelyabinsk, Russia, 474 p.
7. Ротбард М. Великая депрессия в Америке / М. Ротбард; пер. с англ. – М.: ИРИСЭН, Мысль, 2012. – 522 с.
Rothbart, M. (2012), *Velikaya depressiya v Amerike* [Americas great depression], Translated from engl., IRISEN, Mysl, Moscow, Russia, 522 p.
8. Хайек Ф. Цены и производство / Ф. Хайек; пер. с англ. под ред. Г. Сапова. – Челябинск: Социум, 2008. – 199 с.
Hayek, F. (2008), *Tseny i proizvodstvo* [Prices and Production], Translated from engl. by G. Sapov, Sotsium, Chelyabinsk, Russia, 199 p.
9. Бём-Баверк О фон. Позитивная теория капитала / О. фон Бём-Баверк // Бём-Баверк О фон. Капитал и процент Т. 2-3 / О. фон Бём-Баверк. – Челябинск: Социум, 2010. – С. 31-572.
Bohm-Bawerk, O. (2010), *Pozitivnaya teoriya kapitala* [Positive Theory of Capital], in Bohm-Bawerk, O., *Kapital i protsent* [Capital and Interest], Vol. 2-3, Sotsium, Chelyabinsk, Russia, p. 31–572.
10. Тарасенко Г.Д. Економічна безпека як об'єкт політекономічного аналізу / Г.Д. Тарасенко, О.О. Ільченко // Вісник ДонДУЕТ. Сер.: Економічна. – 2005. – № 4 (28). – С. 69-76.
Tarasenko, H.D. and Ilchenko, O.O. (2005), “Ekonomichna bezpeka yak ob'ekt politekonomichnoho analizu”, *Visnyk DonDUET. Ser. Ekonomichna*, no. 4(28), pp. 69-76.

Мета. Метою статті є аналіз депресії з позицій австрійської школи економічної теорії та розробка рекомендацій щодо проведення економічної політики для подолання депресії.

Методика. У роботі використано методи логічного обґрунтування, суб'єктивного підходу, системного і статистичного аналізу.

Результати. На основі суб'єктивного підходу виокремлено складові депресії, визначено напрям економічної політики держави для подолання депресії.

Наукова новизна. Наведено аналіз депресії з позицій австрійської школи економічної теорії. На основі аналізу надано рекомендації щодо проведення економічної політики, яка сприяє виходу з депресії для забезпечення економічної безпеки та якості життєдіяльності.

Практична значущість. Полягає в розробці рекомендацій для виходу з депресії шляхом комплексного підходу за умови розробки заходів вдосконалення відповідної економічної політики.

Ключові слова: депресія, природна процентна ставка, міжчасова перевага, економічна політика, економічна безпека, якість життєдіяльності.

Objective. The aim of the article is to analyze the depression from the position of the Austrian school of economic theory and the development of recommendations on economic policy to overcome depression.

Methods. We used the methods of logical reasoning, the subjective approach, systematic and statistical analysis.

Results. On the basis of the subjective approach highlighted the components of depression, determined the direction of the economic policy of the state to overcome depression.

Scientific novelty. The analysis of depression from the standpoint of the Austrian school of economics. Based on the analysis put forward recommendations of economic policy promotes the release of the depression to provide economic security and quality of life.

Practical value. Manifested in the development of recommendations to overcome depression through an integrated approach to the development of measures for the improvement of appropriate economic policies.

Key words: depression, pure interest rate, time preference, economic policy, economic security, quality of life.

Рекомендовано к публикации д-ром экон. наук, проф. Головиновым О.Н. Дата поступления рукописи 28.11.2014 г.

УДК 330.101.8

Олександр Ільченко¹,
Юлія Карасьова²

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Донецьк,

1 – e-mail: alex_ilchenko@mail.ru;

2 – e-mail: karaseva_yulia@mail.ru

АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ПОГЛЯД АВСТРІЙСЬКОЇ ШКОЛИ НА ЕКОНОМІЧНУ НАУКУ

Alex Ilchenko¹,
Julija Karaseva²

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky, Donetsk,

1 – e-mail: alex_ilchenko@mail.ru;

2 – e-mail: karaseva_yulia@mail.ru

AN ALTERNATIVE VIEW OF THE AUSTRIAN SCHOOL ON ECONOMIC SCIENCE

Мета. Метою цієї статті є аналіз сутності методологічних підходів австрійської економічної школи та їхнє порівняння з методологічними підходами неокласичної доктрини.

Методика. У процесі дослідження використано: методи аналізу і синтезу (для виявлення основних методологічних підходів австрійської економічної школи), історико-логічний

і системний підходи, методи теоретичного узагальнення та порівняння (для визначення загальних рис та відмінностей методологічних підходів австрійської та неокласичної шкіл).

Результати. Проаналізовано головні методологічні підходи австрійської економічної школи, зроблено порівняльний аналіз методологічних підходів австрійської економічної школи та неокласичної доктрини.

Наукова новизна полягає у визначенні ролі методології австрійської школи економічної теорії у формуванні відповідей на виклики розвитку сучасної економічної системи, яким існуюча *mainstream* економічної теорії не може надати адекватної оцінки.

Практична значущість. Отримані результати можуть бути основою подальших наукових досліджень, а також використані в навчальному процесі в економічних ВНЗ під час викладання курсу «Політична економія», «Історія економіки та економічної думки».

Ключові слова: австрійська економічна школа, парадигма економічної науки, неокласична школа.

Важливою проблемою, яка заважає економічному розвитку, є невідповідність традиційних, загальновизнаних постулатів реаліям господарської практики.

Слід зазначити, що сучасний стан економічної теорії характеризується низкою проблем у її панівному неокласичному напрямку. Так, досвід розвитку всієї світової економіки, у тому числі й економічних систем розвинених країн, доводить, що економічні теорії основного напрямку не допомагають вирішувати серйозні економічні проблеми на практиці.

Коли наука не може зв'язати в єдину систему та раціонально пояснити нові факти, явища та події об'єктивної реальності, назріває перехід до нової економічної парадигми. Фактично це ставить під сумнів можливості науки, а наукова парадигма покликана усунути ці сумніви. Як справедливо помітив Т.Кун, «нова теорія постає як безпосередня реакція на кризу, причому будь-яка криза починається із сумніву в парадигмі» [1].

Зараз неокласична парадигма, яка привела глобалізовану економіку до фінансово-економічної кризи, піддається жорсткій критиці. Серед науковців йде пошук нової парадигми, яка змогла б стати основою для адекватної відповіді новим потребам економічного розвитку економічної теорії.

Щодо проблеми оновлення парадигми економічної теорії висловлювалися такі вчені, як О. Ананьїн, Л. Абалкін, А. Бузгалін, П. Клейнер, Я. Корнаї, Л. Суперфін, В. Тарасович та багато інших. При цьому головним опонентом неокласичної доктрини найчастіше визнається інституціональне спрямування. Наукові праці таких вчених як: С. Архієреєв, В. Дементьєв, Р. Нурєєв, А. Олейнік, Р. Пустовійт, О. Шастітко доводять, що саме інституціональний напрямок економічної науки має відповідний методологічний інструментарій та здатний подолати проблеми сучасної економічної теорії. Спектр пропозицій щодо розвитку основ економічної теорії достатньо широкий: це і класичні та сучасні версії лібералізму, і неокейнсїанство, і теорії інформаційної економіки, і спроби об'єднати, очистивши від ідеологізації, теорії трудової вартості та економікс.

На думку авторів статті, незаслужено обійдені увагою серед науковців пострадянського простору здобутки представників австрійської економічної школи, які, безперечно, спроможні збагатити сучасну економічну науку та створити адекватну конкуренцію мейнстриму, що неминуче буде рухати економічну науку до більшої реалістичності прогнозів і підвищувати її пояснювальну здатність.

Тому метою цієї статті є аналіз сутності методологічних підходів австрійської економічної школи та їхнє порівняння з методологічними підходами неокласичної доктрини.

Австрійська економічна школа – це не галузь в економіці, а окремий альтернативний спосіб дивитися на економічну науку в цілому. До початку XX ст. найвідомішими представниками австрійської школи були Г. Госсен, К. Менгер [2], Ф. Візер, Е. Бем-Баверк [3] та ін. У XX ст. вона була представлена насамперед іменами Л. Мізеса, Ф. Хаєка [4], Г. Хаберлена [5], Ф. Махлупа, І. Кірцнера. Однак сьогодні навіть не всі економісти мають уявлення про те, що ця школа продовжує жити і розвиватися, кидаючи виклик неокласичній економіці як основній течії економічної думки (мейнстриму). Але за останній час ідеї австрійської економічної школи поступово починають набувати популярність серед науковців. В академічних колах це пов'язано із тенденцією негативного сприйняття математизації, відродження вербальної логіки як методологічного інструменту і пошуком теоретично стабільної традиції в божевільні макроекономічного теоретизування. Праці Мізеса читають та обговорюють в усій Західній і Східній Європі, а також у Латинській Америці й Північній Азії. Новий інтерес до наукового доробку австрійської школи спостерігається у США, де її концепції потрібні навіть більше, ніж будь-де [6].

Для розуміння успіху австрійської доктрини слід зосередитися на базових принципах динамічної австрійської концепції ринку та виокремити основні відмінності між австрійським підходом та неокласичною парадигмою.

Представники австрійської школи розглядають економічну науку як теорію діяльності, а не як теорію прийняття рішень, на відміну від своїх колег-неокласиків. Концепція людської діяльності є набагато ширшою від концепції індивідуального рішення та вміщує її. Концепція діяльності, яка є дуже важливою для австрійської школи, містить не тільки гіпотетичний процес прийняття рішень у контексті знань про цілі та засоби, але й також «саме уявлення про систему координат, яке зв'язує засоби та цілі, в межах яких відбувається розміщення ресурсів та економічно раціональна діяльність» [7, с. 35]. Більше того, австрійців цікавить не сам факт прийняття рішень, а те, що воно втілено в людській діяльності, яка представляє собою процес, що містить низку взаємодій та актів координації (узгодження). На думку представників австрійської школи, саме це є предметом економічних досліджень.

Іншим ключовим питанням для австрійців є суб'єктивізм. Оскільки для австрійської школи суб'єктивістський підхід має першорядне значення, всі її економічні конструкції засновані на діях реальних людей, з плоті та крові, які розглядаються як творці та головні дійові особи всіх суспільних процесів. Тому Мізес стверджує: «Економічна теорія – це не наука про предмети та матеріальні об'єкти, які можливо відчувати; це наука про людей, їхні наміри та дії. Блага, товари, багатства і всі інші поняття поведінки не є елементами природи; вони – елементи людських намірів та поведінки. Тому хто бажає зайнятися їхнім вивченням, не потрібно дивитися на зовнішній світ; він має шукати їх у намірах людей, що діють» [8, с. 89]. На відміну від більшості неокласиків, австрійці вважають: за економічними обмеженнями стоять не об'єктивні явища чи мате-

ріальні чинники зовнішнього світу, а знання підприємців. Саме тому австрійці розглядають виробництво не як зовнішнє, природне та матеріальне, а навпаки, як явище інтелектуальне і духовне.

У межах австрійської економічної теорії рушійною силою є підприємництво – концепція, яка демонстративно відсутня в неокласичній теорії. Підприємництво – це характерна особливість сучасного світу, яка постійно перебуває у стані нерівноваги, а тому не може відігравати будь-якої ролі в моделях рівноваги, які займають увагу неокласичних авторів. Головна задача підприємця, міститься у створенні і відкритті нової інформації, яка раніше не існувала, і поки процес створення інформації не буде закінченим, цієї інформації не існує і вона не може бути нікому відомою, а тому не можливо заздалегідь приймати неокласичне рішення про розміщення ресурсів у відповідності до витрат та вигод, які очікуються.

Крім того, сьогодні австрійські економісти майже одностайно вважають помилковим уявлення, згідно якому джерелом підприємницького прибутку є ризик. Навпаки, ризик входить до складу витрат виробничого процесу і не має ніякого стосунку до підприємницького прибутку, який виникає, коли підприємець відкриває можливість отримання прибутку, яка була невідома йому раніше, і діє таким чином, щоб з вигодою нею скористатися [8].

Також суттєвим елементом методології австрійської школи є суб'єктивне сприйняття інформації, на відміну від неокласиків, які сприймають інформацію виключно як об'єктивну. Таким чином, говорячи про інформацію, австрійці та неокласики мають на увазі принципово різні речі. Неокласики вважають, що інформація – це дещо об'єктивне, свого роду товар, який продають та купують на ринку відповідно з рішенням про максимізацію. Австрійці, навпаки, пишуть про суб'єктивну інформацію, яка є практичною та життєво необхідною, яку діюва особа суб'єктивно тлумачить та використовує в контексті конкретної дії.

У своїх моделях рівноваги неокласичні економісти зазвичай ігнорують сили координації, які австрійці пов'язують з підприємництвом. Підприємництво не тільки підштовхує до створення та передачі інформації, але й сприяє координації неузгодженої поведінки, яка трапляється в суспільстві. Австрійці вважають, що неузгодженість, яка існує у суспільстві, матеріалізується в можливість прибутку, яка залишається прихованою до тих пір, поки її не відкриють підприємці. Як тільки підприємець усвідомлює цю можливість та використовує її для отримання власної вигоди, можливість зникає та запускається стихійний процес координації.

Такий підхід пояснює інтерес економістів австрійської школи до дослідження концепції динамічної конкуренції, тоді як неокласичних економістів цікавлять виключно моделі рівноваги, які характерні для статички. Тому, з точки зору австрійців, абсурдно будувати економічну науку на моделі рівноваги, яка припускає, що вся інформація, яка необхідна для отримання відповідних функцій попиту та пропозиції, є «даною». Таким чином, австрійці серйозно розходяться з неокласичними економістами в питанні про основну економічну проблему. Австрійці досліджують динамічний процес суспільної координації, у ході якого індивіди постійно та заповзято породжують нову інформацію (в силу чо-

го вона ніколи не буває «даною»), оскільки перебувають у пошуку цілей та засобів, які представляються для них суттєвими в контексті кожної дії, і в результаті ненавмисно запускають стихійний процес координації. Тому для австрійців основна економічна проблема не зводиться до техніки або технології, тоді як неокласичні теоретики зазвичай розуміють проблему саме так, бо припускають, що цілі і засоби «дані», а тому економічна проблема зводиться до технічної проблеми оптимізації. Отже, неокласичний підхід – це всього лише приватний випадок більш загальної австрійської моделі, яка є більш змістовною, має більш загальний характер і набагато краще пояснює реальне суспільство.

Неокласичні економісти обрали як відправну точку своїх досліджень модель рівноваги. Ця модель передбачає, що вся інформація є заданою, а змінні повністю узгоджені між собою. З точки зору австрійців, головний недолік неокласичної методології полягає в тому, що припущення про повну узгодженість легко може призвести до помилкових висновків щодо причинно-наслідкових зв'язків між різними економічними концепціями і явищами. Отже, австрійці стверджують, що рівновага виступає в ролі свого роду завіси, яка заважає теоретику виявити істинний напрямок причинно-наслідкових відносин, які відображені в економічних законах.

Австрійці і неокласики розходяться в питанні про використання математичних формулювань в економічному аналізі. З самого початку засновник австрійської школи Карл Менгер відзначив перевагу словесної мови, яка здатна передати сутність економічних явищ, на що математична мова неспроможна. У 1884 р. Менгер поцікавився в листі до Вальрасу: «Яким чином за допомогою математичних методів можна отримати знання сутності, наприклад, суті цінності, земельної ренти, підприємницького прибутку, поділу праці та ін.?» [9]. Математична мова надзвичайно зручна для вираження станів рівноваги, що досліджуються неокласичними економістами, але не дозволяє передати суб'єктивність часу і підприємницької творчості, які є істотними рисами аналітичних міркувань австрійської традиції. Також австрійська парадигма радикально відрізняється від неокласичної в питанні про те, що значить зробити прогноз. Австрійські теоретики вельми стримані і обережні щодо можливості наукового передбачення майбутніх подій в економічній і соціальній сфері.

Велика заслуга економістів австрійської школи полягає в тому, що вони продемонстрували, що шляхом чисто логічних міркувань можна розробити всеосяжну економічну теорію, яка включає концепції часу і творчості, і обійтися при цьому без функцій і припущень про постійність, що не поєднуються з творчою природою людей, які є єдиними справжніми головними героями соціальних процесів і об'єктом економічних досліджень.

В економіці теоретично неможливі точні передбачення (тобто з точним зазначенням місця, часу і які мають конкретну, емпіричну природу). Наука не може нічого знати про завтрашні події, тому що вони залежать головним чином від знань та інформації, які ще не породжені підприємцем, а тому і дізнатися їх ще неможливо.

Прибічники австрійської економічної школи воліють займатися розробкою концепцій і теоретичних законів, що дозволяють тлумачити реальність і

допомагають підприємцям приймати рішення з великими шансами на успіх. Вони роблять тільки якісні «передбачення» і формулюють їх в строго теоретичних термінах, але, як не парадоксально, на практиці саме реалізм їхніх припущень (динамічні процеси підприємницької творчості) дозволяє робити більш точні «передбачення» в галузях людської діяльності, ніж роблять їхні неокласичні колеги. Прикладами цього можуть слугувати пророкування краху реального соціалізму, які неявно містилися в наданому Мізесом аналізі неможливості соціалізму, і пророцтво краху 1929 року. Також австрійські економісти передбачили стагфляцію, яка виникла після нафтової кризи 1973 року. Більше того, австрійці неодноразово попереджали про кредитну бульбашку та «іrrраціональну ейфорію», яка характеризує епоху «нової економіки», яка почалася 15 років тому і яка так раптово закінчилася всесвітньою фінансовою та економічною кризою [10].

Головні з методологічних підходів австрійської економічної школи, у порівнянні з доктриною неокласиків, які одночасно проливають світло на основні відмінні риси австрійського підходу, такі. По-перше, австрійці розглядають економічну науку як теорію діяльності, на відміну від неокласичної теорії прийняття рішень. По-друге, для австрійської школи ключове значення має суб'єктивістський підхід, на відміну від шаблонного методологічного індивідуалізму (об'єктивізму) неокласиків. По-третє, одним з головних внесків австрійської школи є розробка концепції підприємництва, яка демонстративно відсутня в неокласичній теорії. Слово «підприємництво» вказує на здатність людини розпізнавати можливості особистої вигоди, яка виникає в середовищі, що її оточує, і діяти відповідним чином, щоб отримати вигоду. З вищесказаним тісно пов'язана динамічна концепція конкуренції, яка розуміється як процес суперництва, творчості та відкриття, в якому підприємці змагаються один з одним за те, щоб першими виявити можливості отримання прибутку та скористатися ними. Ця концепція діаметрально протилежна неокласичній моделі «досконалої» конкуренції, в якій кожний парадоксальним чином робить одну і ту ж річ і продає її за однією і тією ж ціною; іншими словами, у неокласичній моделі досконалої конкуренції ніхто не конкурує. По-четверте, австрійці відкидають використання математики в економічній науці, на відміну від неокласиків, тому що формальна мова математики виникла у відповідь на запити фізики і символічної логіки. Для австрійців лише вербальні мови, які люди творчо розвивають в ході своїх повсякденних підприємницьких завдань, забезпечують відповідний засіб відбиття для наукового аналізу фактів реального світу, які властиві стихійним ринковим порядкам, що ніколи не перебувають у рівновазі. По-п'яте, австрійці критикують невиправдане застосування методології, яка використовується в природничих науках та фізиці, до сфери економічної науки, – помилку, яку Хайек назвав «сцієнтизмом». Австрійська школа розробила апріорно-дедуктивну методологію, яка належним чином пов'язує формальну галузь теорії з емпіричною сферою історії.

Вищесказане не слід розуміти в тому сенсі, що помилковими є всі висновки, які отримали неокласики. Навпаки, серед них багато обґрунтованих. Австрійські теоретики просто хочуть відзначити, що обґрунтованість неокласичних

висновків не може бути гарантованою. Динамічний аналіз, який відстоюють австрійці, – це більш надійний і плідний спосіб отримання обґрунтованих висновків. Головна заслуга австрійської школи полягає в розробці оригінального, сучасного, вкрай плідного та альтернативного підходу до економічної науки, використання якого безперечно призведе до збагачення методологічного фундаменту парадигми економічної теорії.

Список літератури / References:

1. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М.: Прогресс, 1997. – 229 с.
Kun, T. (1997) *Struktura nauchnyih revolyutsiy* [The Structure of Scientific Revolutions], Progress, Moscow, Russia, 229 p.
2. Менгер Карл. Избранные работы / Карл Менгер. – М.: Территория будущего, 2005. – 496 с.
Menger, Karl (2005), *Izbrannyye raboty* [Selected works], Izdatelskiy dom “Territoriya buduschego”, Moscow, Russia, 496 p.
3. Бём-Баверк О фон. Позитивная теория капитала / О. фон Бём-Баверк // Капитал и процент. – Челябинск: Социум, 2010. – Т. 2-3. – С. 31-572.
Eugen von Bohm-Bawerk (2010), “Positive Theory of Capital”, *Kapital i protsent*. Vol. 2-3, Sotsium, Chelyabinsk, Russia, pp. 31-572.
4. Хайек Ф. Цены и производство / Фридрих Хайек; пер. с англ. под ред. Г. Сапова. – Челябинск: Социум, 2008. – XIV – 199 с.
Hayek, F. (2008), *Tseny i proizvodstvo* [Prices and Production], per. s angl. pod red. G. Sapova, Vol. XIV, Sotsium, Chelyabinsk, Russia, 199 p.
5. Хаберлер Г. Процветание и депрессия. – Челябинск: Социум, 2005. – 474 с.
Haberler, G. (2005), *Protsvetanie i depressiya* [Prosperity and Depression], Sotsium, Chelyabinsk, Russia, 474 p.
6. Роквелл Ллевелін Х. Неминуща цінність досліджень австрійської економічної школи / Ллевелін Х. Роквелл // Економічний часопис - XXI. – 2010. – № 11-12. – С. 11-17.
Rokvell, Llevelin H. (2010), “Not passing value to the research of the Austrian economic school”, *Ekonomichniy chasopis - XXI*, no. 11-12, pp. 11-17.
7. Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство / И. Кирцнер. – Челябинск: Социум 2007, – 272 с.
Kirtsner, I. (2007), *Konkurentsia i predprinimatelstvo* [Competition & Entrepreneurship], Sotsium, Chelyabinsk, Russia, 272 p.
8. Мизес Людвиг фон. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Людвиг фон Мизес; пер. с 3-го испр. англ. изд. А.В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
Mises, L. (2005), *Chelovecheskaya deyatelnost: traktat po ekonomicheskoy teorii* [Human action: a treatise on economic theory], per. s 3-go ispr. angl. izd. A.V. Kuryaeva, Sotsium, Chelyabinsk, Russia, 878 p.
9. Walras L. Correspondence of Leon Walras and related papers / W. Jaffé (ed.). – Amsterdam: North Holland, 1965. – 224 p.
Jaffé, W. (ed.) (1965), *Correspondence of Leon Walras and related papers*, North Holland, Amsterdam, 224 p.

10. Уэрта де Сото Хесус. Деньги, банковский кредит и экономические циклы / Хесус Уэрта де Сото; пер. с англ. под ред. А.В. Куряева. – Челябинск: Социум, 2008. – 663 с.
Huerta, Jesus de Soto (2008), *Dengi, bankovskiy kredit i ekonomicheskie tsikly* [Money, Bank Credit, and Economic Cycles], Translated from engl. by A.V. Kuryaeva, Sotsium, Chelyabinsk, Russia, 663 p.

Цель. Целью этой статьи является анализ сущности методологических подходов австрийской экономической школы и их сравнение с методологическими подходами неоклассической доктрины.

Методика. В процессе исследования использованы: методы анализа и синтеза (для выявления основных методологических подходов австрийской экономической школы), историко-логический и системный подходы, методы теоретического обобщения и сравнения (для определения общих черт и различий методологических подходов австрийской и неоклассической школ).

Результаты. Проанализированы основные методологические подходы австрийской экономической школы, проведен сравнительный анализ методологических подходов австрийской экономической школы и неоклассической доктрины.

Научная новизна. Заключается в определении роли методологии австрийской школы экономической теории в формировании ответов на вызовы развития современной экономической системе, которым существующая *mainstream* экономической теории не может предоставить адекватной оценки.

Практическая значимость. Полученные результаты могут служить основой дальнейших научных исследований, а также использованы в учебном процессе в экономических вузах при преподавании курса «Политическая экономия», «История экономики и экономической мысли».

Ключевые слова: австрийская экономическая школа, парадигма экономической науки, неоклассическая школа.

Objective. The purpose of this article is to analyze the nature of the methodological approaches of the Austrian School of Economics and compare them with the methodological approaches of the neoclassical doctrine.

Methods. The study used: methods of analysis and synthesis (to identify the main methodological approaches of the Austrian School of Economics), historical and logical and systematic approaches, methods of theoretical generalization and comparison (to determine the similarities and differences of methodological approaches Austrian and neoclassical schools).

Results. Analyzed the basic methodological approaches of the Austrian School of Economics, a comparative analysis of methodological approaches Austrian School of Economics and neoclassical doctrine.

Scientific novelty. Is to determine the role of the methodology of the Austrian school of economics in shaping responses to the challenges of the modern economic system that exists *mainstream* economic theory can not provide an adequate assessment.

Practical value. The obtained results can serve as a basis for further research, as well as used in the educational process in the economic institutions of higher learning in teaching the course “Political Economy”, “History of Economics and Economic Thought”.

Key words: Austrian School of Economics, the paradigm of economics, neoclassical school.

Рекомендовано до публікації д-ром екон. наук, проф. Фоминою М.В. Дата надходження рукопису 28.11.2014 р.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Elena Kinko, Cand. (Econ.), Assoc. Prof.

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky, Donetsk, e-mail: elenakinko@gmail.com

INSTITUTIONAL BASICS OF SOCIAL AND LABOR RELATIONS

Мета. Мета статті полягає в удосконаленні понятійно-категоріального апарату та визначенні методологічних принципів формування соціально-трудоових відносин у контексті інституціонального підходу.

Методика. У процесі дослідження використано: метод наукової абстракції (для удосконалення понятійно-категоріального апарату), аналіз і синтез (для визначення базових процесів формування та розвитку соціально-трудоових відносин), інституціональний підхід (для визначення методологічних принципів формування соціально-трудоових відносин).

Результати. На основі проведеного дослідження обґрунтовано доцільність використання інституціонального підходу та визначено методологічні засади формування соціально-трудоових відносин; вдосконалено понятійно-категоріальний апарат, уточнена їхня суб'єктна структура; встановлено обмінний характер соціально-трудоових відносин, що дозволяє їх подавати як об'єктивно існуючу систему трансакцій між роботодавцем і найманим працівником.

Наукова новизна. Полягає у вирішенні актуальної наукового завдання обґрунтування теоретико-методологічних положень формування і розвитку соціально-трудоових відносин, а саме, вдосконалені інституціональний підхід до аналізу взаємин і прав суб'єктів соціально-трудоових відносин, об'єктна структура економічної власності роботодавця та найманого працівника. Отримав подальший розвиток категоріально-понятійний апарат – уточнена сутність категорій «соціально-трудоові відносини», «роботодавець», «найманий працівник», які розглядаються крізь призму обміну правами власності між суб'єктами.

Практична значущість. Отримані результати спрямовані на удосконалення інструментів формування і розвитку соціально-трудоових відносин в умовах системних трансформацій суспільства.

Ключові слова: трудоові відносини, соціально-трудоові відносини, інститути, суб'єкти соціально-трудоових відносин, принципал, агент, трансакції, економічні права власності.

Стан відносин трудової зайнятості свідчить про збереження незадовільної ситуації щодо використання трудових ресурсів. Систематичне порушення соціальних і трудових прав працівників, їхня соціальна незахищеність, низький середній рівень доходів і їхня надмірна диференціація – основні прояви протиріч сфери соціально-трудоових відносин. Відсутність умов для ефективного відтворення і функціонування робочої сили є одним з ключових ендогенних факторів, який стримує розвиток національної економіки, обумовлює актуальність і суспільну значущість формування та розвитку соціально-трудоових відносин.

Наукове обґрунтування раціональної стратегії реформ у сфері соціально-трудових відносин не може бути забезпечено без урахування інституціональних факторів. Упорядкування інституціональної структури соціально-трудових відносин, формування цивілізованих правил і норм, зміна моделі трудової поведінки набувають першочергового значення, оскільки детермінують економічний розвиток, створюють умови для переходу вітчизняної економіки від відновлення до нового якісного стану – довгострокового зростання.

Теоретичний аналіз соціальних інститутів та інституціональних змін подано в роботах К. Арроу, Р. Беккера, М. Вебера, Т. Веблена, О. Вільямсона, Р. Коуза, Д. Норта, Дж. Ходжсона. Дослідження трансформаційних змін економіки в контексті інституціонального напрямку отримало розвиток в працях російських та українських вчених О.О. Аузана, М.Є. Горожанкіної, В.В. Дементьєва, Р.І. Капелюшнікова, А.А. Нестеренко, Р.М. Нурєва, А.М. Олійника, В.В. Радаєва, В.Л. Тамбовцева, А.Є. Шаститко. Але, незважаючи на значну кількість наукових робіт, дослідницький потенціал означеної проблематики ще не вичерпано. Тому розробка методологічної бази інституціональних засад соціально-трудових відносин є актуальною, що і зумовило вибір теми статті та її мету.

Мета статті полягає у визначенні методологічних принципів формування соціально-трудових відносин та удосконаленні понятійно-категоріального апарату в контексті інституціонального підходу.

З початком трансформаційних перетворень (із середини 80-х років ХХ ст.) для вивчення і опису відносин у сфері трудової зайнятості у вітчизняній літературі продовжували, як і раніше, використовувати термін «трудові відносини», а з середини 90-х років стали застосовувати новий – «соціально-трудові відносини».

У сучасній навчальній і науковій літературі ці поняття часто вживаються як синоніми, що є методологічно невірним і некоректним, у зв'язку із чим виключно важливим є їхнє чітке термінологічне визначення.

Трудові відносини – це відносини між суб'єктами трудової діяльності, які складаються для реалізації їхніх економічних інтересів з урахуванням меж технічної та економічної раціональності. Проблеми, які при цьому виникають, носять ендогенний характер і можуть бути вирішені переважно економічними методами.

Трудові відносини мають техніко-економічну природу, в них більш виражене об'єктивне начало. Вони відображають економічний бік трудового процесу.

Еволюцію трудових відносин у соціально-трудові обумовлено тенденцією переходу до нового (п'ятого) технологічного способу виробництва, який здійснюється з останньої третини ХХ ст. як загальносвітова тенденція і найбільш явно виявляється в розвинених країнах світу.

Наприклад, на думку С. Глазєва, що виділив п'ять технологічних укладів, п'ятий (з 1980-1990 до 2030-2040 рр.) має своїм технологічним ядром електронну промисловість, обчислювальну і оптоволоконну техніку, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування, виробництво і переробку газу, інформаційні послуги [1, с. 42]. Прогрес цих сфер, що автоматизував матеріальне виробництво, зробив предметом широкого споживання величезні масиви ін-

формації, опосередковується безліччю різноспрямованих процесів, тенденцій, які викликають корінні зміни як в економічній структурі суспільства, так і у сфері суспільної праці (рисунки 1).

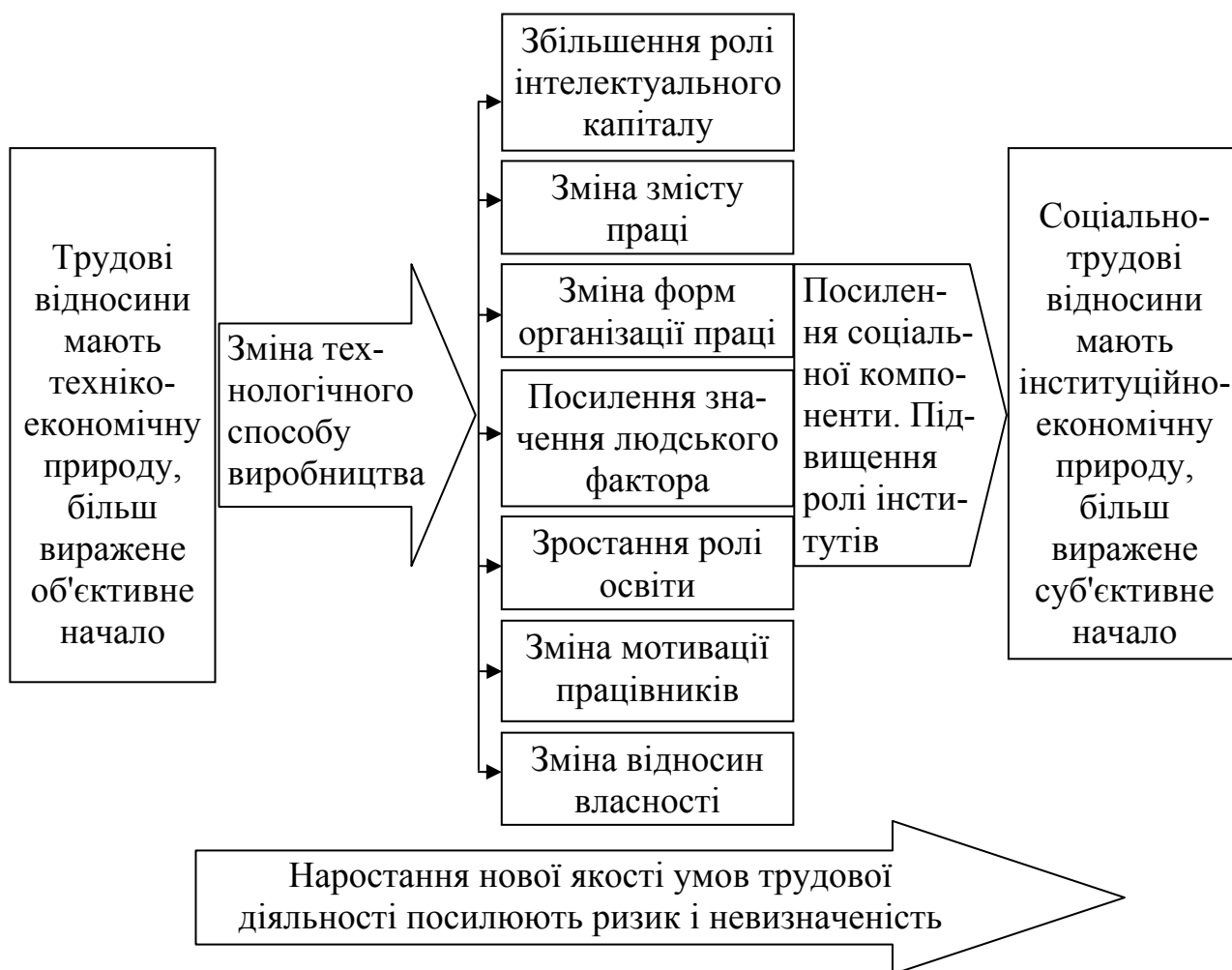

Рисунок 1 – Загальні закономірності формування соціально-трудових відносин

У міру наростання нової якості умов трудової діяльності, зміст яких іманентно включає посилення ролі і значення людського фактора, соціальні елементи праці не тільки набувають великого значення, але стають головними і вирішальними. «На рубежі II-III тисячоліть теорія економічної науки, зокрема трактування основних рушійних сил і пріоритетів розвитку цивілізації зазнає істотних змін: на зміну суто матеріальному, технократичному розумінню приходить усвідомлення значущості гуманітарних складових» [2, с. 18]. У результаті зміни балансу факторів суспільного розвитку на користь соціальних детермінант, трудові відносини, підсилюючи суб'єктивні моменти, еволюціонують у соціально-трудові відносини, які, у свою чергу, являють собою єдність двох сторін: соціальної та економічної.

Це дозволяє стверджувати, що поняття «трудові відносини» і «соціально-трудові відносини» не є однопорядковими, а представлені в єдиній ієрархічній системі.

Як у сьогоднішній, так і в найближчому майбутньому формування і розвиток соціально-трудових відносин відбуватиметься в умовах нестійкості, невизначеності, глибоких структурних змін, розповсюдження гнучких, нетрадиційних форм зайнятості, подальшого збільшення відкритості національної економіки. Наростаючий екзогенний характер проблем підсилює ризик і невизначеність, обумовлює необхідність пошуку певних способів координації і обмеження поведінки людей.

Соціальна трансформація трудових відносин посилила значення інститутів суспільної праці та дозволила висунути гіпотезу про інституціонально-економічну природу соціально-трудових відносин як якісно нового різновиду трудової взаємодії людей. Це актуалізує інституціональний підхід щодо дослідження їхнього формування і розвитку, методологія якого в цій сфері значно перевищує можливості інших підходів.

Інституціональний розвиток обумовлює еволюцію структурних елементів соціально-трудових відносин, змінює принципи побудови взаємодії суб'єктів.

Для аналізу відносин трудового найму представники інституціонального підходу часто використовують теорію агентських відносин, основні положення якої були розроблені в працях М. Джессінга, У. Меклінга, Ю. Фама [3]. Згідно з цією теорією, у відносини вступають принципал (працедавець), який володіє і розпоряджається ресурсами, необхідними для підприємницької діяльності, і агент (найнятий працівник), який виконує на користь принципала певний вид і обсяг робіт або послуг.

Під принципалом можна розуміти юридичну або фізичну особу, яка є власником виробничих активів, які надаються найнятому працівникові для можливості здійснення трудової діяльності.

До виробничих активів принципала можна віднести:

- права легалізації – до них належать юридична адреса, печатка, розрахунковий рахунок, статутні документи, патенти, ліцензії і т. ін., що дозволяє легально здійснювати трудову діяльність;
- інформаційні ресурси – залучені у виробництво і активно використовувані технологічні знання, уміння, а також відомості, дані, які застосовуються в процесі ухвалення економічних рішень;
- засоби виробництва – матеріальні ресурси, що використовуються під час виробництва економічних благ;
- менеджмент і робочу силу підприємця (підприємницьку здатність) – припускає особливі якості людини, які полягають в її умінні:
  - а) організовувати виробництво і реалізацію товарів і послуг;
  - б) ухвалювати основні рішення з управління виробництвом і ведення бізнесу;
  - в) ризикувати грошовими коштами, часом, працею, оскільки діяльність на ринку пов'язана з великою невизначеністю;
  - г) бути новатором, тобто впроваджувати нові технології, продукти, методи організації виробництва.

Під агентом можна розуміти фізичну особу, котра укладає контракт (договір) про найм з приватною/фізичною особою або організацією (юридичною

особою, приватною або державною), трудова діяльність якої здійснюється згідно зі встановленим у контракті набором правил.

Форма контракту, який укладається, визначається індивідуальними особливостями ставлення контрагентів до ризику і невизначеності. Вважається, що агент є супротивником ризику, а принципал – нейтральним до нього [4, с. 233-235]. Тому контракт про найм дозволяє працівникові уникнути ризику, він отримує право на гарантований дохід незалежно від впливу на результати взаємодії «природних» факторів. Якими б не були ринкова кон'юнктура і попит на вироблюваний ним продукт, агент отримує фіксовану винагороду, при цьому відмовляється від претензій на отримання більшого доходу у разі сприятливого збігу обставин.

Також, укладаючи контракт про найм, супротивник ризику (агент) відмовляється на користь того, хто нейтрально ставиться до нього (принципала), від права вибору стратегії дій у майбутньому. Він добровільно делегує право контролю над визначеним у контракті видом діяльності, не бажаючи брати на себе ризик непередбачених наслідків відповідних дій і/або будучи упевненим, що працедавець розпорядиться цим правом краще.

При цьому працівник зберігає за собою право контролю своїх дій, що виходять за межі контракту, а також може повернути собі делеговане право контролю після закінчення терміну дії контракту [5, с. 69-70].

Агент є власником робочої сили, під якою розуміється сукупність фізичних, інтелектуальних і духовних якостей і властивостей, що використовуються ним у процесі виробництва благ і послуг; це свобода вибору статусу найманої праці, яка принципово відрізняється від праці працедавця за функціями і позицією у виробництві.

Принципал і агент вступають у соціально-трудові відносини, керуючись, у першу чергу, своїми економічними інтересами, які протилежні за знаком економічної вигоди. У результаті кожна сторона прагне отримати для себе найвигращніші умови.

Раціональність поведінки на індивідуальному рівні відтворює нераціональність на соціальному рівні, породжує відносини конфлікту.

Економічний інтерес принципала полягає в отриманні максимуму вироблюваної продукції з найменшими сукупними витратами (з урахуванням обмежень на ризики, прийнятні норми поведінки і т.п.) і максимізації прибутку, що становить мету управління підконтрольним йому підприємством.

Економічний інтерес агента – в отриманні можливо більшої індивідуальної частки у вартості виробленого продукту, в гідних умовах праці і якнайкращому за рахунок цього задоволенні своїх особистих економічних потреб.

Протилежність інтересів принципала і агента – це об'єктивна суперечність, закладена самою природою відносин між працею і капіталом.

Якщо рішення про вихід на ринок праці або про вибір між зайнятістю і незайнятістю, самозайнятістю і наймом – це індивідуальне рішення суб'єктів, що не зачіпає безпосередньо інтереси інших людей, то вступ до відносин з працедавцем об'єктивно вимагає узгодження протилежних економічних інтересів. Це припускає існування організацій і органів, які здійснюють функцію пред-

ставлення і захисту прав та інтересів контрагентів соціально-трудових відносин у процесі соціального діалогу. До них належать:

а) з боку агента (найнятого працівника):

- традиційні профспілки, що перестають бути елементом партійно-державного механізму, якими вони були в радянський період;
- альтернативні профспілки, які виникли на базі незалежного робочого руху і не пов'язані з колишніми профспілками ні традиціями, ні походженням;
- напівпрофспілкові утворення, що виконують роль соціальних відділів підприємств;
- багатофункціональні цивільні рухи працівників ринково-демократичної орієнтації.

б) з боку принципала (працедавця):

- власники й управлінці підприємств різних форм власності;
- громадсько-політичні організації підприємців, промисловців та роботодавців.

Ядром соціально-трудових відносин є відносини між працедавцем і найнятим працівником. Вони мають дві сторони – об'єктивну, яка визначається, перш за все, відносинами власності, і суб'єктивну, таку, що виявляється в економічній поведінці суб'єктів у процесі трудової діяльності.

Соціально-трудові відносини спочатку формуються на ринку праці, де один одному протистоять власники активів: працедавець і найнятий працівник, що є початковою передумовою процесу сучасного виробництва.

В умовах ускладнення, розпилювання, деперсоніфікації економічних відносин власність на фактори виробництва можна подати як пучок прав, що розрізняються за своїм характером і наслідками. Це дає можливість розглядати її не тільки як неподільну цілісність, але і припускає розщеплення на часткові правомочності, їхню специфікацію і можливість часткової передачі [6].

У випадку, якщо власники факторів виробництва не в змозі самотійно реалізувати всі свої права власника, для здійснення різних станів об'єкта власності суб'єкти соціально-трудових відносин обмінюються правомочностями, якими володіють.

Працедавець надає працівникові частину прав на виробничі активи для того, щоб той міг реалізувати своє право власності на робочу силу. Аналогічно найнятий працівник надає працедавцеві право управління і користування робочою силою (у межах встановленої трудової функції) як елементом свого людського капіталу. Умови такого обміну, а також пов'язані з ним зобов'язання, які можуть бути реалізовані в майбутньому, фіксуються в трудовому контракті (договорі). У результаті формується матриця відносин між суб'єктами соціально-трудових відносин як з приводу виробництва, де здійснюється реальне, справжнє привласнення об'єктів власності, так і з приводу розподілу створеного продукту.

Обмін правами власності на активи між працедавцем і найнятим працівником може здійснюватися як в повному обсязі, так і в різних комбінаціях.

Наприклад, на великих підприємствах безпосередні розпорядники виробничого капіталу часто мають справу з ресурсами, створеними за рахунок залу-

чення не власних, а чужих, нерідко анонімних для них «первинних власників» засобів, або взятими в оренду. Правомочність щодо розпорядження і управління активами підприємств виникає не з права первинної власності на ресурси, які залучені в капітал підприємницьких організацій, а із соціальної потреби в організації, координації, управлінні спільною трудовою діяльністю людей у виробничих організаціях. Тому сучасне велике організаційне підприємство може ефективно функціонувати і розвиватися без будь-якої участі класичних капіталістів-власників [7, с. 41-42]. У цьому випадку обмін правомочностями між суб'єктами соціально-трудових відносин може здійснюватися за формулою: «ресурси легалізації + інформаційні ресурси + підприємницька здатність – власність на робочу силу».

Також можна виділити ситуацію, коли у відносини обміну вступає працівник – власник робочого місця або інших активів. Обираючи між легальною і нелегальною трудовою діяльністю, працівник орієнтується на ціну доступу до закону і витрати позалегалітності (транзакційні витрати).

Ціна доступу до закону включає витрати на реєстрацію, отримання ліцензій, відкриття рахунку в банку, витрати, пов'язані з необхідністю виплати податків, підпорядкування вимогам закону, судових витрат під час вирішення конфліктів у межах легальної судової системи, виконанні інших формальностей, які набувають виду не тільки грошових витрат, але й часу на проведення тих або інших процедур [8, с. 178].

До витрат позалегалітності належать [8, с. 189-215]: неможливість легального захисту прав власності в судовій системі, втрата вигоди від реклами, труднощі з отриманням кредитів для розширення діяльності тощо.

У разі високої ціни доступу до закону і невиправданих втрат від витрат легалізації, працівникові вигідно вступати в соціально-трудові відносини, обмінюючи частину своїх прав власності на активи легалізації працедавця.

Обмін правами власності між суб'єктами соціально-трудових відносин може відбуватися і в інших комбінаціях.

Отже, повне здійснення прав власника можливе в результаті обміну правомочностями (транзакціями) принципала і агента, що обумовлює їхню взаємозалежність і визначає договірний характер соціально-трудових відносин.

Тому, з погляду інституціонального підходу, соціально-трудові відносини можна подати як сукупність транзакцій між власниками активів: найманим працівником (власником робочої сили, людського і інтелектуального капіталу) і роботодавцем (власником права легалізації, інформаційних ресурсів, засобів виробництва, менеджменту і підприємницької здатності), які здійснюються в межах визначених суспільством норм і правил.

Підводячи підсумки та враховуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки: посилення імперативів соціального розвитку підвищує значимість соціальної складової. Соціально-інституціональні елементи праці не тільки набувають великого значення, але стають головними і вирішальними. Інший баланс факторів посилює суб'єктивно-об'єктивні моменти, трансформує трудові відносини в соціально-трудові, які органічно поєднують обидві сторони: соціальну і економічну. Це дозволяє стверджувати, що поняття «трудові відносини»

і «соціально-трудова відносина» не є однопорядковими, а представлені в єдиній ієрархічній системі та сформулювати методологічні принципи виявлення відмінностей і встановлення співвідношення між ними (частина і ціле, одиничне і загальне). Встановлено обмінний характер цих відносин, що дозволяє подавати їх як об'єктивно існуючу систему трансакцій між принципалом та агентом. Трансакція здійснюється на основі правил і норм, які регламентують умови обміну і задають модель економічної поведінки суб'єктів у процесі відтворення.

Список літератури / References:

1. Глазьев С. Геноцид. Россия и новый мировой порядок / С. Глазьев. – М.: Астрасемь, 1997. – 159 с.
Glazyev, S. (1997), *Henotsid. Rossiia i noviy mirovoy poriadok* [Genocide. Russia and the New World Order], Astrasem, Moscow, Russia, 159 p.
2. Либанова Э.М. Человеческий капитал: региональное измерение / Э.М. Либанова // Регіональні проблеми людського та соціального розвитку: зб. допов. міжнар. наук.-практ. конф., Донецьк, 4-5 лист. 2008 р. – Донецьк, 2009. – 140 с.
Lybanova, E. (2009), Human capital: the regional dimension, *Regional problems of human and social development*: Coll. ext. Intern. scientific-practic. Conf., Donetsk, 4-5 November 2008, 140 p.
3. Капелюшников Р. Новая институциональная теория [Электронный ресурс] / Р. Капелюшников. – Режим доступа: <<http://www.libertarium.ru>>.
Kapelyushnikov, R. “New institutional theory”, Available from: <http://www.libertarium.ru>.
4. Олейник А.Н. Институциональная экономика: учебное пособие / А.Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 416 с.
Oleinik, A.N. (2002), *Instutsionalnaia ekonomika* [Institutional Economics], INFRA-M, Moscow, Russia, 416 p.
5. Колман Дж. Основы социальной теории / Дж. Колман. – Кембридж: Belknap - Harvard University Press, 1990. – С. 69-70.
Coleman, J. (1990), *Osnovi sotsialnoiy teorii* [Foundations of Social Theory], Belknap - Harvard University Press, Cambridge, pp. 69-70.
6. Капелюшников Р.И. Экономическая теория прав собственности (методология, основные понятия, круг проблем) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.libertarium.ru/l_lib_propcapel>.
Kapelyushnikov, R.I. “Economic theory of property rights (methodology, concepts, problem areas)”, Available at: http://www.libertarium.ru/l_lib_propcapel.
7. Мокряк В. Взаємозв'язки відносин власності та господарської влади в умовах організаційного підприємництва / В. Мокряк, Е. Мокряк // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 38-48.
Mocreac, V. and Mocreac, E. (2011), “The correlation property relations and economic power in terms of organisational entrepreneurship”, *Economyka Ukrainy*, no. 2, pp. 38-48.
8. Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / Э. Сото. – М.: Gatallaxy, 1995. – 249 с.

Soto, E. (1995), *Inoy put. Nevidimaia revolyutsiia v tretem mire* [The Other Path. Invisible Revolution in the Third World], Gatallaxy, Moscow, Russia, 249 p.

Цель. Цель статьи состоит в усовершенствовании понятийно-категориального аппарата и определении методологических принципов формирования социально-трудовых отношений в контексте институционального подхода.

Методика. В процессе исследования использовано: метод научной абстракции (для усовершенствования понятийно-категориального аппарата), анализ и синтез (для определения базовых процессов формирования и развития социально-трудовых отношений), институциональный подход (для определения методологических принципов формирования социально-трудовых отношений).

Результаты. На основе проведенного исследования обоснована целесообразность использования институционального подхода и определены методологические принципы формирования социально-трудовых отношений; усовершенствован понятийно-категориальный аппарат социально-трудовых отношений, уточнена их субъектная структура; установлен обменный характер социально-трудовых отношений, что позволяет их представить как объективно существующую систему транзакций между работодателем и наемным работником.

Научная новизна. Состоит в решении актуальной научной задачи обоснования теоретико-методологических положений формирования и развития социально-трудовых отношений, а именно, усовершенствовать институциональный подход к анализу взаимоотношений и прав субъектов социально-трудовых отношений, объектная структура экономической собственности работодателя и наемного работника. Получил дальнейшее развитие категориально-понятийный аппарат – уточнена сущность категорий «социально-трудовые отношения», «работодатель», «наемный работник», которые рассматриваются сквозь призму обмена правами собственности между субъектами.

Практическая значимость. Полученные результаты направлены на усовершенствование инструментов формирования и развития социально-трудовых отношений в условиях системных трансформаций общества.

Ключевые слова. Трудовые отношения, социально-трудовые отношения, институты, субъекты социально-трудовых отношений, принципал, агент, транзакции, экономические права собственности.

Objective. The purpose of this article is to improve the conceptual and categorical apparatus and determine the methodological principles of formation of social-labor relations in the context of the institutional approach.

Methods. In research we used: a method of scientific abstraction (to improve conceptual and categorical apparatus), analysis and synthesis (to determine the basic processes of formation and development of social and labor relations), the institutional approach (to determine the methodological principles of the formation of social-labor relations).

Results. On the basis of the study we proved the feasibility of using an institutional approach and identified methodological principles of social-labor relations; improved conceptual and categorical apparatus of social-labor relations, clarify their subjective structure; set exchange character of social-labor relations, which allows to estimates them as objectively existing system of transactions between an employer and an employee.

Scientific novelty. We can solve an actual scientific study of the problem of theoretical and methodological provisions of the formation and development of social-labor relations, namely: improved institutional approach to the analysis of the relationship and the rights of subjects of social-labor relations; the object structure of the economic ownership of the employer and the employee. The categorical-conceptual apparatus was further developed: refined essence of the categories of “labor relations”, “employer”, “employees” who are considered through the prism of the exchange of property rights between the subjects.

Practical value. The results of research are aimed at improving the tools of formation and development of social-labor relations in the conditions of system transformation of society.

Key words: labor relations, social-labor relations, institutions, subjects of labor relations, the principal, the agent of the transaction, the economic ownership.

Рекомендовано до публікації д-ром екон. наук, проф. Фоміною М.В. Дата надходження рукопису 02.12.2014 р.

УДК 003.336.4-047.37(477.62)

Тетяна Носова

Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Донецьк, e-mail: nosik0408@mail.ru

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Tatjana Nosova

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky, Donetsk, e-mail: nosik0408@mail.ru

RESEARCH TRENDS INTELLECTUAL POTENTIAL DONETSK REGION

Мета. Метою наукової роботи є дослідження тенденцій розвитку інтелектуального потенціалу Донецької області та України.

Методика. У процесі дослідження використано алгоритм визначення інтелектуального показника оцінки інтелектуального потенціалу регіону, наведено розрахунки фізичного, освітнього та науково-дослідного потенціалу, також використано шкалу Харрінгтона.

Результати. На підставі соціально-економічного підходу здійснено оцінку тенденцій розвитку інтелектуального потенціалу регіону, запропоновано алгоритм його оцінки на базі трьох індикаторів, а також виявлено, що досліджуваний регіон має інтелектуальний резерв для зростання та зміцнення свого конкурентного становища серед світової інтелектуальної конкуренції.

Наукова новизна. Знайшов подальший розвиток статично-динамічний підхід оцінки тетрацентричного ядра інтелектуального потенціалу торговельного підприємства на основі апарату теорії нечітких множин.

Практична значущість. Визначення основних тенденцій розвитку сукупного інтелектуального потенціалу регіону та окремих його складових є міцним практичним базисом для підвищення ефективності управління інтелектуальним потенціалом окремого торговельного підприємства.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, інтелектуальний резерв, науково-дослідний потенціал, потенціал освіти, торговельне підприємство, фізичний потенціал.

Постановка проблеми. Формування умов інтелектуального розвитку українських областей належать до стратегічно важливих, що пов'язано із зростанням ролі інтелектуалізації як ключового індикатора соціально-економічного

розвитку держави. Науково-технічний розвиток на 80% виступає головною передумовою економічного зростання високорозвинених держав світу. Однією з найбільш значних рушійних сил розвитку сучасного світу є творча діяльність людини. У сучасних умовах ефективність економіки, науково-технічний рівень виробництва, соціально-економічний прогрес залежить від обсягу накопичених суспільством знань, навичок, досвіду, кваліфікації та вміння ефективного використання інтелектуального потенціалу, які визначають загальний прогрес економіки країни та регіону в цілому, тому обрана тема дослідження є дуже актуальною та потребує подальшого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вчених, які проявляють активний інтерес до дослідження тенденцій розвитку інтелектуального потенціалу, нарощування та зміцнення інтелектуального потенціалу, можна виділити вітчизняних вчених як Макашева Н.П., Нестерова О.А. [1], Соболева І. [2], Свєридюк К. та Косенко І. [3], Бистров О.Ф. [5], Савків У.С. [6], Бобильов С.Н. та Макеєнко П.А. [7] і багатьох інших.

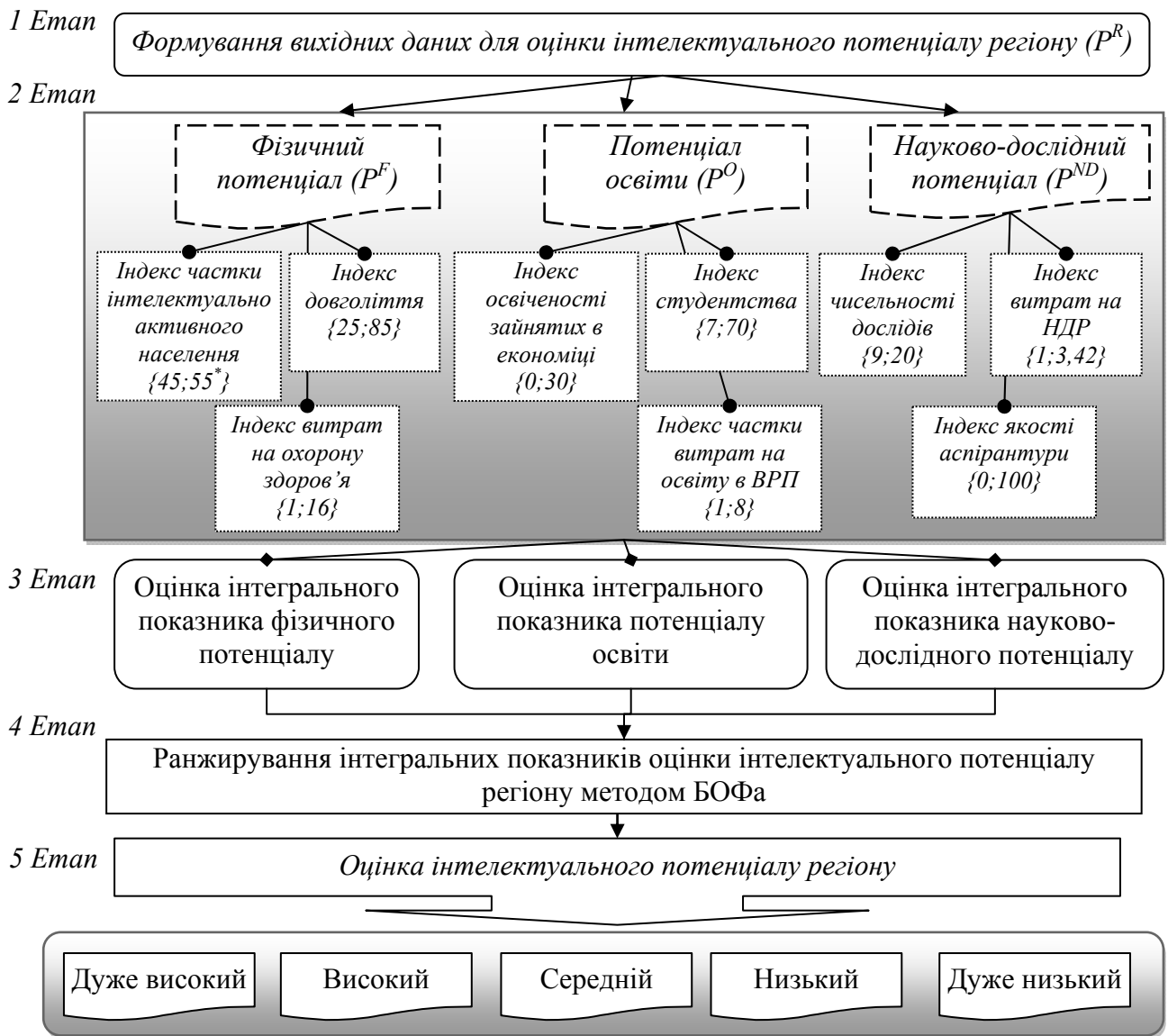
Незважаючи на популярність досліджуваної категорії, невизначеність щодо змісту категорії ускладнює процес управління інтелектуальним потенціалом торговельного підприємства та визначає необхідність здійснення подальших розробок в цьому напрямку.

Постановка завдання. Метою наукового дослідження є дослідження тенденцій розвитку інтелектуального потенціалу Донецької області та України.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сучасних умов, під час дослідження категорії «інтелектуальний потенціал» дослідники стикаються з безліччю підходів, проте в рамках нашого дослідження для визначення інтелектуального потенціалу регіону будемо виходити з точки зору соціально-економічного підходу, за яким інтелектуальний потенціал регіону відрізняється від інтелектуального потенціалу торговельного підприємства за «сукупністю обставин, за яких (держава та регіон) здатні знайти рішення для досягнення окремих результатів (економічний аспект, та соціальний аспект), за яким інтелектуальний потенціал розглядається як потенціал особистості (її зміст), а також досліджуються складові інтелектуального життя суспільства, особливо наука та освіта» [1, с. 87]. Тобто інтелектуальний потенціал регіону більшою мірою визначає соціально-економічний та науково-дослідний розвиток території, в той час як інтелектуальний потенціал торговельного підприємства орієнтовано на оцінку наявних інтелектуальних ресурсів, спроможностей та інновацій підприємства з метою зміцнення конкурентного становища на своєму сегменті ринку.

У рамках вищезазначеного, оцінка інтелектуального потенціалу регіону буде включати три індикатори: фізичний потенціал, освітній та науково-дослідний. Фізичний потенціал визначає кількісну характеристику інтелектуального потенціалу, доповнений компонентою довголіття та здоров'я; освітній потенціал – якісна характеристика інтелектуального потенціалу, показує внесок освіти в інтелектуальний потенціал; науково-дослідний потенціал – характеристика дослідницької компетенції, творчого потенціалу особистості [1, с. 95].

Оцінка інтегрального показника інтелектуального потенціалу регіону здійснюється на основі алгоритму, поданого на рисунку 1.

* в дужках наведено допустимі мінімальні та максимальні значення показників, які визначено еталоном у світі за даними, наведеними у роботі [1].

Рисунок 1 – Алгоритм визначення інтегрального показника оцінки інтелектуального потенціалу регіону

Оцінка фізичного потенціалу визначає соціально-економічні умови формування інтелектуального потенціалу регіону, оскільки вона надасть можливість оцінити його кількісну характеристику.

Головною метою оцінки фізичного потенціалу є визначення його впливу на ефективність трудової діяльності, тому як показники обрано: індекс частки інтелектуально активного населення (FAN), який також враховує чисельність студентів вузів, оскільки вони є основою розвитку інтелектуального потенціалу регіону в майбутньому; індекс довголіття (FD), який враховує, чи доживе населення в середньому до верхньої межі працездатного віку [1, с. 89]; індекс частки витрат на охорону здоров'я у валовому регіональному продукті (FVZ), оскільки здорове населення – це запорука міцного розвитку інтелектуального потенціалу регіону в майбутньому.

Фізичний потенціал розраховується за формулою (1):

$$P^F = \frac{F^{AN} + F^D + F^{VZ}}{3}. \quad (1)$$

Наведені індекси розраховуються за формулою (2):

$$F^{AN,D,VZ} = \frac{F^{\hat{\sigma}\hat{\alpha}\hat{\epsilon}\hat{\delta}} - F^{i^3i}}{F^{\hat{\iota}\hat{\alpha}\hat{\epsilon}\hat{\eta}} - F^{i^3i}}, \quad (2)$$

де $F^{\hat{\sigma}\hat{\alpha}\hat{\epsilon}\hat{\delta}}$ – фактичне значення розрахункового індексу;

F^{i^3i} – мінімальне значення індексу на основі мінімального світового значення [1];

$F^{\hat{\iota}\hat{\alpha}\hat{\epsilon}\hat{\eta}}$ – максимальне значення індексу на основі максимального світового значення [1].

У таблицях 1, 2 наведені розрахунки фізичного потенціалу Донецької області та України за 2008-2012 рр.

Таблиця 1 – Розрахунок фізичного потенціалу Донецької області в період з 2008-2012 рр.

Індикатори оцінки	2008 р.	2009 р.	Темпи змін 2009-2008 рр., %	2010 р.	2011 р.	Темпи змін 2011-2010 рр., %	2012 р.	Темпи змін 2012-2011 рр., %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Чисельність зайнятих в економіці, тис. ос.	2267,3	2186,90	96,45	2166,6	2371	109,44	2157,2	90,98
Чисельність студентів вищих навчальних закладів, тис. ос.	202,60	181,30	89,49	171,70	158,70	92,43	149,30	94,08
Чисельність населення, тис. ос.	4332,7	4466,74	103,09	4433	4378	98,76	4346,7	99,28
Частка населення, яка здатна реалізовувати інтелектуальний потенціал, %	57,01	53,02	93,01	52,75	57,78	109,55	53,06	91,83
Індекс частки інтелектуально активного населення	1,20	0,80	66,79	0,77	1,28	165,00	0,81	63,07
Очікувана тривалість життя, р.	66,47	67,65	101,78	69,07	69,64	100,83	69,74	100,14
Індекс довголіття	0,69	0,71	102,85	0,73	0,74	101,29	0,75	100,22

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Витрати на охорону здоров'я, млн грн	5743,9	5252,64	91,45	4991,7	5042	101,01	3853,7	76,43
Валовий регіональний продукт (ВВП), млн грн	117646	103739	88,18	128986	16102	124,84	185174	115,00
Частка витрат на охорону здоров'я до ВВП, %	4,88	5,06	103,71	3,87	3,13	80,91	2,08	66,46
Індекс витрат на охорону здоров'я	0,26	0,27	104,66	0,19	0,14	74,26	0,07	50,72
Фізичний потенціал	0,72	0,59	82,94	0,57	0,72	127,28	0,54	75,03

Розраховано за даними Головного управління статистики в Донецькій області

Таблиця 2 – Розрахунок фізичного потенціалу України в період 2008-2012 рр.

Індикатори оцінки	2008 р.	2009 р.	Темпи змін 2009-2008 рр., %	2010 р.	2011 р.	Темпи змін 2011-2010 рр., %	2012 р.	Темпи змін 2012-2011 рр., %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Чисельність зайнятих в економіці, тис. ос.	22397,4	22150,3	98,9	22051	22056,9	100,0	22011,5	99,8
Чисельність студентів вищих навчальних закладів, тис. ос.	2763,8	2599,4	94,1	2491,3	2311,6	92,8	2170,1	93,9
Чисельність населення, тис. ос.	46372,7	46143,7	99,5	45962	45778,5	99,6	45633,6	99,7
Доля населення, яка здатна реалізувати інтелектуальний потенціал, %	54,3	53,6	98,9	53,4	53,2	99,7	53,0	99,5
Індекс частки інтелектуально активного населення	0,9	0,9	93,3	0,8	0,8	98,0	0,8	97,1
Очікувана тривалість життя, р.	68,3	69,3	101,5	70,4	71,0	100,8	71,2	100,2
Індекс довголіття	0,7	0,7	102,4	0,8	0,8	101,3	0,8	100,3
Витрати на охорону здоров'я, млн грн	132111	120810	91,4	122728	123 969	101,0	108780,6	87,7
Валовий регіональний продукт (ВВП), млн грн	948056	913345	96,3	10825	1302079	120,3	1408889	108,2

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Частка витрат на охорону здоров'я до ВРП, %	13,9	13,2	94,9	11,3	9,5	84,0	7,7	81,1
Індекс витрат на охорону здоров'я	0,9	0,8	94,5	0,7	0,6	82,4	0,4	78,9
Фізичний потенціал	0,8	0,8	96,3	0,8	0,7	94,4	0,7	93,4

Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Наведені в таблицях 1, 2 розрахунки вихідних даних оцінки фізичного потенціалу свідчать, що за період 2008-2012 рр. чисельність зайнятих в економіці зменшилась на 5% в Донецькій області та на 2% в усій Україні. Чисельність студентів вищих навчальних закладів зменшилась на 22% як в Україні, так на 26% і в Донецькій області. Чисельність населення держави протягом 5 років поступово зменшується на 0,5%, проте в Донецькій області у 2009 р. чисельність збільшилась на 3,1%, в порівнянні з 2008 р., а починаючи з 2010 р. почала зменшуватись на 1,24% у 2011 р. та на 31 тис. осіб у 2012 р. Частка населення, яка здатна реалізовувати інтелектуальний потенціал, коливається в діапазоні від 53% до 57,78% в регіоні та державі, що свідчить про те, що половина економічно активного населення виступає основою зміцнення інтелектуального потенціалу в цілому. Мінімальна очікувана тривалість життя в Донецькій області 66,4 р., а максимальна – 69,7 р., тоді як мінімальна очікувана тривалість життя в Україні становить 68,3 р., а максимальна – 71 р., що майже на 2% більше ніж в регіоні. Витрати на охорону здоров'я у 2012 р. зменшились на 23,57% в порівнянні з 2011 р. в Донецькій області і на 12,3% в Україні. Валовий регіональний продукт збільшився на 8,2% в Україні в 2012 р. та 15% в Донецькій області.

Аналізуючи тенденцію розвитку фізичного потенціалу Донецької області та України, можна сказати, що індекс частки інтелектуально активного населення в 2011 р. досяг рівня 2008 р. і склав 1,28, проте вже у 2012 р. зменшився на 45%, а в країні, навпаки, з 2010 р. ця частка не змінювалась і становить 0,8. Зазначимо, що у 2011 р. індекс частки інтелектуально активного населення в Донецькій області 1,6 разу був більшим, ніж в країні, а вже у 2012 р. лише на 1,25%. Індекс довголіття поступово зростає, що свідчить про підвищення якості життя населення.

Аналіз індексу витрат на охорону здоров'я характеризує лінію тренду як поступове пониження, якщо у 2008 р. індекс витрат в країні становив 0,9, то вже у 2012 р. – 0,4, аналогічна ситуація і в Донецькій області. Таким чином, загальний інтегральний показник фізичного потенціалу скорочується як в Україні, так і в Донецькій області. Так, інтегральний показник фізичного потенціалу в 2012 р. проти 2008 р. понизився на 25% в Донецькій області та на 20% в країні, така тенденція обумовлена значним зменшенням витрат на охорону здоров'я та падінням індексу частки інтелектуально активного населення.

Наступним індикатором оцінки інтелектуального потенціалу регіону є інтегральний показник потенціалу освіти, оскільки рівень освіти, кваліфікації, про-

фесіоналізму визначають зростання продуктивності праці та можливу модернізацію економіки в майбутньому.

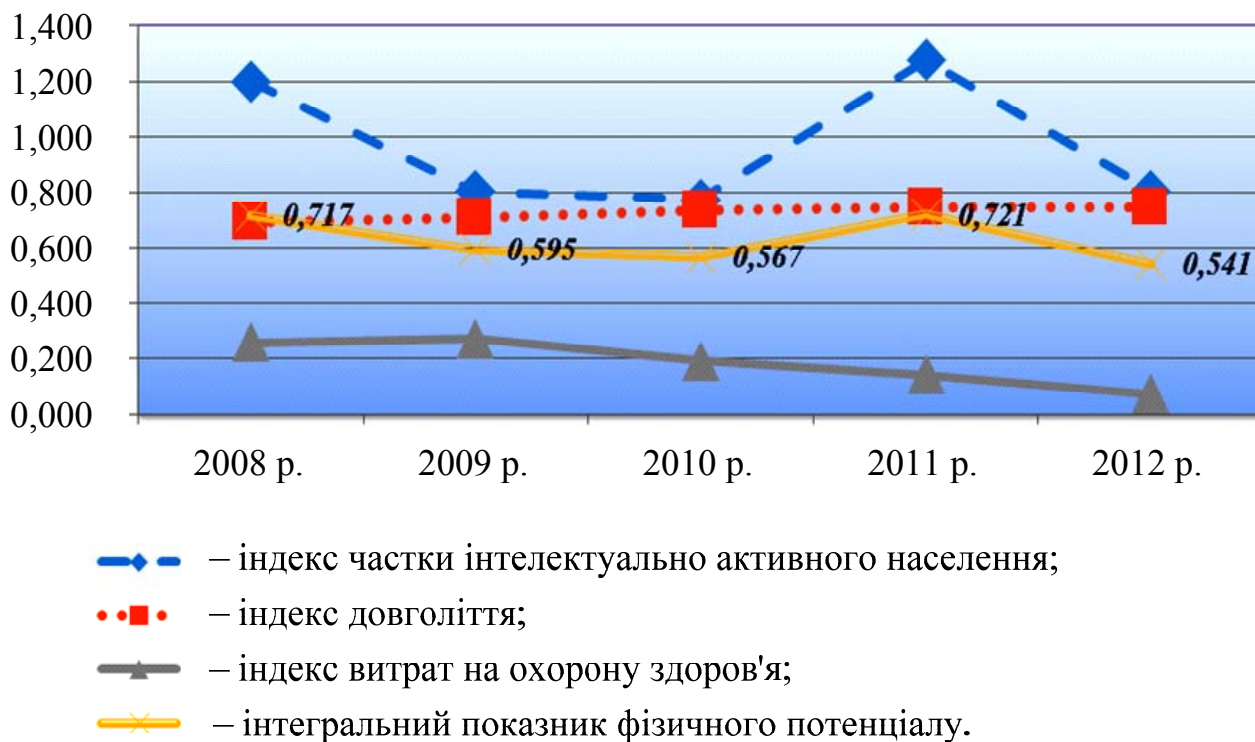

Рисунок 2 – Динаміка інтегрального показника фізичного потенціалу Донецької області за період 2008-2012 рр.

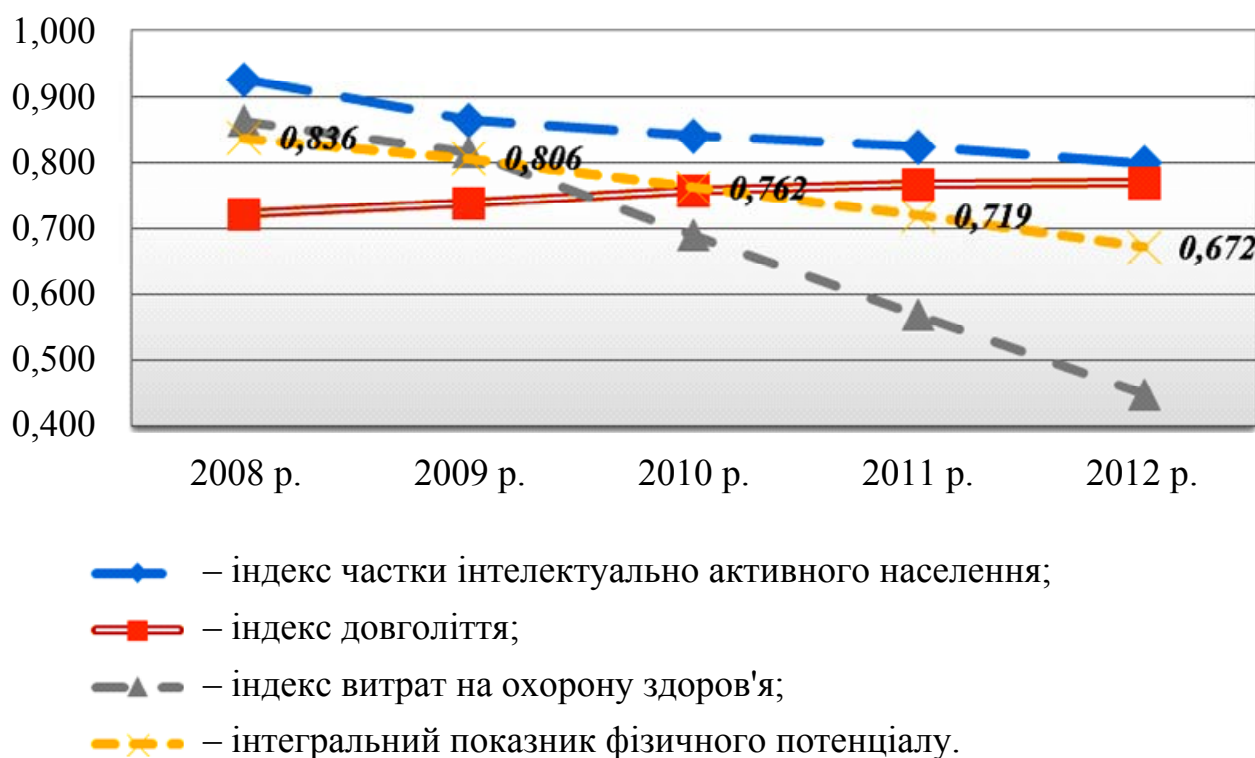

Рисунок 3 – Динаміка інтегрального показника фізичного потенціалу України за період 2008-2012 рр.

Більшість дослідників у галузі інтелектуального потенціалу говорять про те, що формування його переважної частки відбувається в системі освіти, крім наявності природних спроможностей. За основу обрано середню кількість років навчання населення. Відзначимо, що в більшості країн, як і в Україні, такі дані відсутні. У доповіді І. Соболевої цей показник знаходить об'єктивну критику, так як пряме підсумовування кількості років освіти дає викривлену характеристику агрегованого запасу національного людського капіталу: запас двох працівників, кожен з яких навчався всього шість років, буде дорівнювати запасу одного працівника з повноцінною дванадцятирічною освітою, що в принципі невірно [2].

Практика управління та оцінки потенціалу свідчить, що найголовнішими індикаторами його оцінки є такі: індекс освіченості зайнятих в економіці, зазначимо, що освіченість – це наявність у працівників вищої (незакінченої вищої) освіти, оскільки інтелектуальний потенціал визначається тільки висококваліфікованими кадрами; індекс студентства, який вказує на резерв поповнення працівників інтелектуальної роботи в усіх галузях економіки [1, с. 91], тобто цей індекс свідчить про можливий рівень кваліфікації майбутніх фахівців; індекс частки витрат на освіту у валовому регіональному (внутрішньому) продукті визначає матеріальну забезпеченість розвитку освіти в державі та регіоні. Інтегральний показник потенціалу освіти України та Донецької області розраховується аналогічно інтегральному показнику фізичного потенціалу, вихідні дані для розрахунку якого наведено в таблицях 3-4.

Таблиця 3 – Розрахунок потенціалу освіти Донецької області в період 2008-2012 рр.

Індикатори оцінки	2008 р.	2009 р.	Темпи змін 2009-2008 рр., %	2010 р.	2011 р.	Темпи змін 2011-2010 рр., %	2012 р.	Темпи змін 2012-2011 рр., %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Рівень освіченості зайнятих в економіці, %	9,83	9,12	92,78	8,72	7,36	84,46	7,61	103,41
<i>Індекс освіченості зайнятих в економіці</i>	<i>0,33</i>	<i>0,30</i>	<i>92,78</i>	<i>0,29</i>	<i>0,24</i>	<i>84,46</i>	<i>0,25</i>	<i>103,41</i>
Чисельність студентів вузів, тис. ос.	202,60	181,30	89,49	171,70	158,70	92,43	149,30	94,08
Чисельність населення, тис. ос.	4332,74	4466,74	103,09	4433,00	4378,07	98,76	4346,7	99,28
Кількість студентів на 1000 мешканців, ос.	42,77	49,27	115,20	51,64	55,17	106,85	58,23	105,53
<i>Індекс студентства</i>	<i>0,57</i>	<i>0,67</i>	<i>118,18</i>	<i>0,71</i>	<i>0,76</i>	<i>107,93</i>	<i>0,81</i>	<i>106,34</i>
Витрати на освіту, млн грн	4204,08	1825,64	43,43	2840,15	2287,44	80,54	2280,7	99,70

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Витрати на освіту у ВРП, %	2,38	1,17	49,25	1,47	1,95	132,84	1,82	93,33
<i>Індекс частки витрат на освіту в ВРП</i>	<i>0,20</i>	<i>0,02</i>	12,53	<i>0,07</i>	<i>0,14</i>	203,02	<i>0,12</i>	86,32
<i>Потенціал освіти</i>	<i>0,36</i>	<i>0,33</i>	91,48	<i>0,36</i>	<i>0,38</i>	107,49	<i>0,39</i>	103,34

Розраховано за даними Головного управління статистики в Донецькій області [3].

Таблиця 4 – Розрахунок потенціалу освіти України в період 2008-2012 рр.

Індикатори оцінки	2008 р.	2009 р.	Темпи змін 2009-2008 рр., %	2010 р.	2011 р.	Темпи змін 2011-2010 рр., %	2012 р.	Темпи змін 2012-2011 рр., %
Рівень освіченості зайнятих в економіці, %	13,57	12,91	95,10	12,43	11,53	92,76	10,89	94,46
<i>Індекс освіченості зайнятих в економіці</i>	<i>0,45</i>	<i>0,43</i>	95,10	<i>0,41</i>	<i>0,38</i>	92,76	<i>0,36</i>	94,46
Чисельність студентів вузів, тис. ос.	2763,80	2599,40	94,05	2491,30	2311,60	92,79	2170,10	93,88
Чисельність населення, тис. ос.	46372,7	46143,7	99,51	45962,9	45778,5	99,60	45633,6	99,68
Кількість студентів на 1000 мешканців, ос.	33,56	35,50	105,8	36,90	39,61	107,3	42,06	106,2
<i>Індекс студентства</i>	<i>0,42</i>	<i>0,45</i>	107,3	<i>0,47</i>	<i>0,52</i>	109,0	<i>0,56</i>	107,5
Витрати на освіту, млн грн	78564	77981	99,26	77 200	75994	98,44	75770	99,70
Витрати на освіту у ВРП, %	5,52	5,69	103,0	4,75	3,89	81,84	3,59	92,15
<i>Індекс частки витрат на освіту в ВРП</i>	<i>0,65</i>	<i>0,67</i>	103,7	<i>0,54</i>	<i>0,41</i>	77,01	<i>0,37</i>	89,43
<i>Потенціал освіти</i>	<i>0,51</i>	<i>0,52</i>	102,1	<i>0,48</i>	<i>0,44</i>	92,26	<i>0,43</i>	98,02

Розраховано за даними Державної служби статистики України [4].

Аналізуючи дані, наведені в таблицях 3, 4, можна зробити такі висновки. По-перше – рівень освіченості зайнятих в економіці Донецької області має негативну тенденцію пониження, так якщо в 2008 р. він становив 9,83%, то вже у 2012 р. 7,61%, аналогічна ситуація простежується і в Україні, якщо у 2008 р. цей показник становив 9,83%, то вже у 2012 р. він зменшився на 22,6%, зазначимо, що за досліджуваний період зовнішня міграція збільшилась на 4,5%. Чисельність студентів вузів зменшилась у 2012 р. на 22,5% в країні в порівнянні з 2008 р. та на 26,4% в Донецькій області. Кількість студентів на 1000 мешканців

як в державі, так і в Донецькій області за 5 років зросла на 8 осіб в країні та на 15 осіб в Донецькій області. Витрати на освіту скоротились на 43,43% в 2009 р. в порівнянні з 2008 р. та на 46% в 2012 р. в Донецькій області, проте в країні зменшення витрат на освіту не було таким значним, оскільки вони понизились на 0,74% відповідно у 2009 р. та на 3,5% у 2012 р.

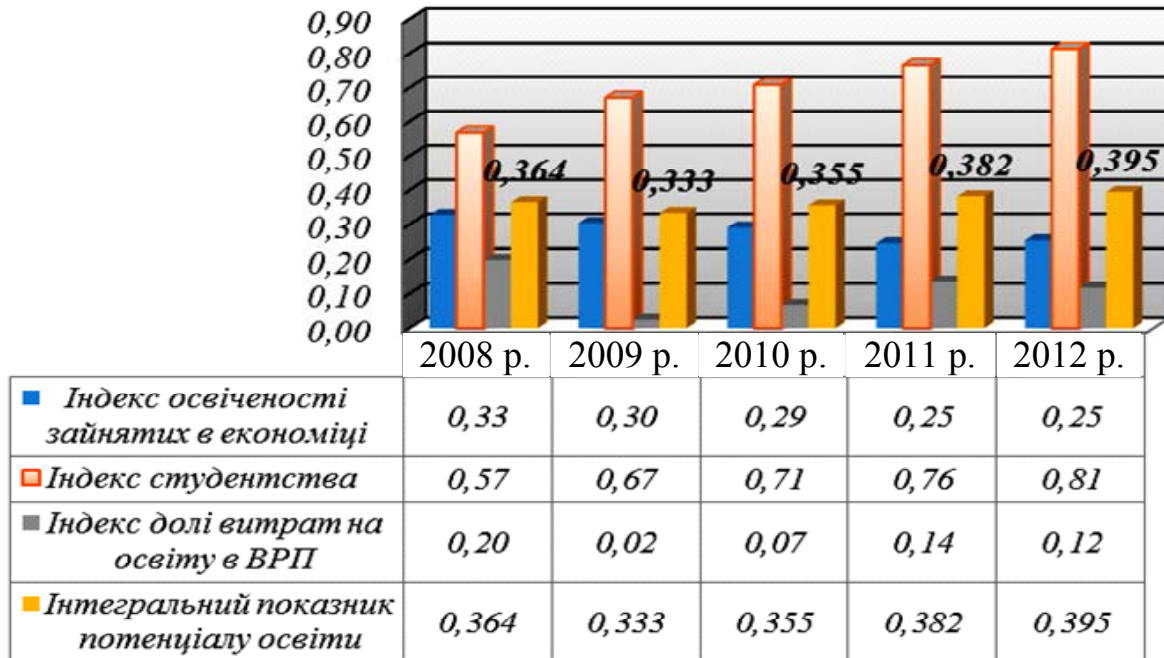

Рисунок 4 – Динаміка інтегрального показника потенціалу освіти Донецької області за період 2008-2012 рр.

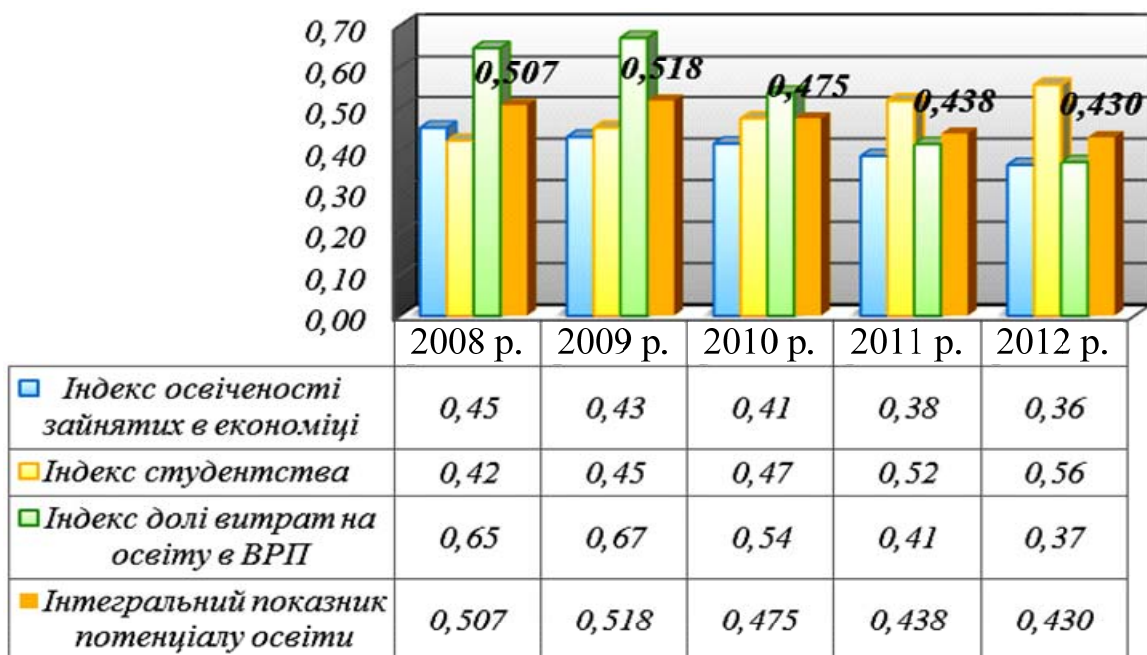

Рисунок 5 – Динаміка інтегрального показника потенціалу освіти України за період 2008-2012 рр.

Аналізуючи складові індикатори оцінки інтегрального показника потенціалу освіти (рисунок 4) можна сказати, що індекс освіченості понизився на 10% у 2009 р., на 4% у 2010 р., на 13,8% у 2011 р., а в 2012 р. залишився на рівні 2011 р. Індекс студентства, навпаки мав позитивну динаміку зростання, в 2009 р. він зріс на 17,5%, у 2010 р. на 5,9%, в 2011 р. на 7,04% та в 2012 р. на 6,6%. Індекс витрат на освіту зменшувався пропорційно витратам на освіту до ВРП (таблиця 3). Враховуючи розвиток всіх складових елементів потенціалу освіти, його сукупне значення за період 2008-2012 рр. мало тенденцію зростання: на 8,3% у 2009 р., на 75% у 2010 р., на 7,6% у 2011 р. та на 3,4% у 2012 р.

Аналізуючи розвиток інтегрального показника потенціалу освіти України, слід сказати, що на початку досліджуваного періоду (2008 р.) його значення було на 17,9% вищим, аніж у кінці (2012 р.), що обґрунтовується постійним скороченням індексу освіченості зайнятих в економіці (на 8% у 2012 р. порівняно з 2008 р.) та зменшенням витрат на освіту на 56,95% в 2012 р. до рівня 2008 р., що не дає можливості підняти рівень потенціалу освіти в Україні.

Н.І. Макашева трактує науково-дослідний потенціал як «індикатор впливу дослідних компетенцій інтелектуальної роботи на кінцеві результати трудової діяльності [1, с. 93]».

Оцінка науково-дослідного потенціалу здійснюється на основі розрахунку індексу чисельності дослідників, який визначає вклад науковців в розвиток інтелектуальної роботи; індекс якості аспірантури, який визначає ефективність підготовки рівня наукових спеціалістів, та індекс витрат на НДР, який визначає фінансову підтримку розвитку інновацій в країні та регіону.

Аналіз динаміки розрахункових даних для визначення інтегрального показника науково-дослідного потенціалу (таблиці 5, 6) за період 2008-2012 рр. показує, що чисельність персоналу, зайнятого дослідями на науковими розробками, зменшилась на 17,5% у 2012 р. в порівнянні з 2008 р. в регіоні та на 8,4% в державі. На 15,6% понизилась ефективність захисту дисертацій в області та на 7,7% в Україні.

Таблиця 5 – Розрахунок науково-дослідного потенціалу Донецької області в період з 2008-2012 рр.

Індикатори оцінки	2008 р.	2009 р.	Темпи змін 2009-2008 рр., %	2010 р.	2011 р.	Темпи змін 2011-2010 рр., %	2012 р.	Темпи змін 2012-2011 рр., %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Чисельність персоналу, зайнятого дослідями та розробками	7115	6510	91,50	5613	5890	104,93	5595	94,99
Чисельність зайнятих в економіці, тис. ос.	2267,30	2186,9	96,45	2166,6	2371,10	109,44	2157,20	90,98

Продовження таблиці 5

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Чисельність персоналу, занятого дослідками та розробками в розрахунку на 1000 мешканців, зайнятих в економіці	3,14	2,98	94,86	2,59	2,48	95,88	2,59	104,41
Індекс чисельності дослідників	0,53	0,55	102,75	0,58	0,59	101,66	0,58	98,32
Випуск із аспірантури із захистом дисертації, %	37,77	38,47	101,84	36,88	35,41	96,01	31,86	89,97
Індекс якості аспірантури	0,38	0,38	101,84	0,37	0,35	96,01	0,32	89,97
Витрати на виконання наукових досліджень, млн грн	2740,37	798,05	29,12	786,14	2391,26	304,18	1447,63	60,54
Частка витрат на виконання наукових розробок до ВРП (ВВП), %	2,33	0,77	33,03	0,61	1,49	243,66	0,78	52,64
Індекс витрат на НДР	0,55	0,10	17,36	0,16	0,20	124,21	0,09	44,99
Науково-дослідний потенціал	0,49	0,34	70,39	0,37	0,38	103,06	0,33	86,42

Розраховано за даними Головного управління статистики в Донецькій області [3].

Таблиця 6 – Розрахунок науково-дослідного потенціалу України в період 2008-2012 рр.

Індикатори оцінки	2008 р.	2009 р.	Темп змін 2009-2008 рр., %	2010 р.	2011 р.	Темп змін 2011-2010 рр., %	2012 р.	Темпи змін 2012-2011 рр., %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Чисельність персоналу, занятого дослідками та розробками	77355	76147	98,44	73413	70378	95,87	68599	97,47
Чисельність зайнятих в економіці, тис. ос.	22397,4	22150,3	98,90	22051,6	22056,9	100,02	22011,5	99,79
Чисельність персоналу, занятого дослідками та розробками в розрахунку на 1000 мешканців, зайнятих в економіці	3,45	3,44	99,54	3,33	3,19	95,84	3,16	99,04
Індекс чисельності дослідників	0,50	0,51	100,29	0,52	0,53	102,44	0,53	100,53

Продовження таблиці 6

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Випуск з аспірантури з захистом дисертації, %	51,42	50,23	97,68	49,08	47,39	96,55	47,45	100,14
Індекс якості аспірантури	0,51	0,50	97,68	0,49	0,47	96,55	0,47	100,14
Витрати на виконання наукових досліджень, млн грн	8024,80	7822,20	97,48	8995,90	9591,30	106,62	10558,5	110,08
Частка витрат на виконання наукових розробок до ВРП (ВВП), %	0,85	0,86	101,18	0,83	0,74	88,64	0,75	101,74
Індекс витрат на НДР	0,06	0,06	93,50	0,07	0,11	155,83	0,10	95,14
Науково-дослідний потенціал	0,36	0,36	98,65	0,36	0,37	103,22	0,368	99,83

Розраховано за даними Державної служби статистики України [4].

Витрати на виконання наукових розробок за 2009-2010 рр. зменшились в Донецькій області на 70% в порівнянні з 2008 р., що було обумовлено зменшенням дотацій міськради в наслідок світової фінансової кризи, проте в державі витрати за цей період зменшились лише на 4% а вже у 2012 р. зросли на 10,08% до 2011 р.

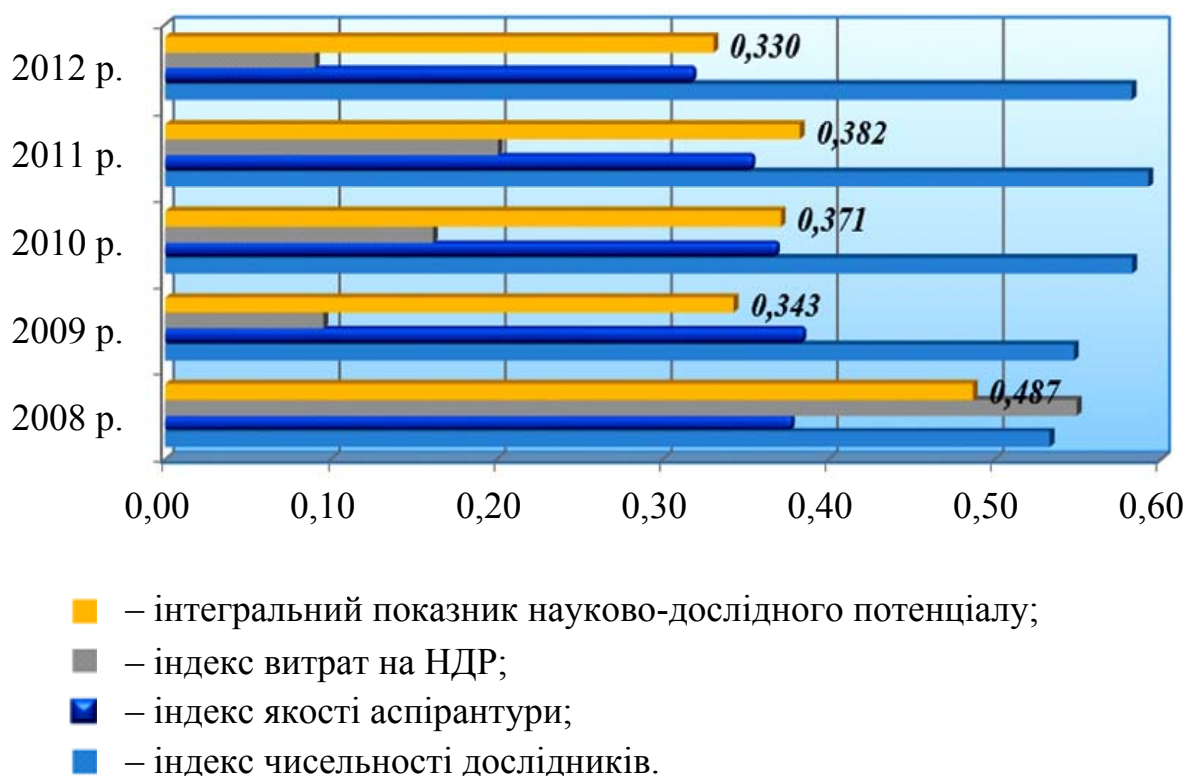

Рисунок 6 – Динаміка інтегрального показника науково-дослідного потенціалу Донецької області за період 2008-2012 рр.

Аналіз динаміки інтегрального показника науково-дослідного потенціалу Донецької області (рисунок 6) показав, що зниження за 2008-2012 рр. становило 47,56%, найбільший вплив на негативну динаміку здійснило пониження індексу якості аспірантури на 15,7% та витрат на науково-дослідні розробки – на 83,3%. Таким чином, науково-дослідний потенціал Донецької області на 12,1% був нижчим, ніж потенціал держави.

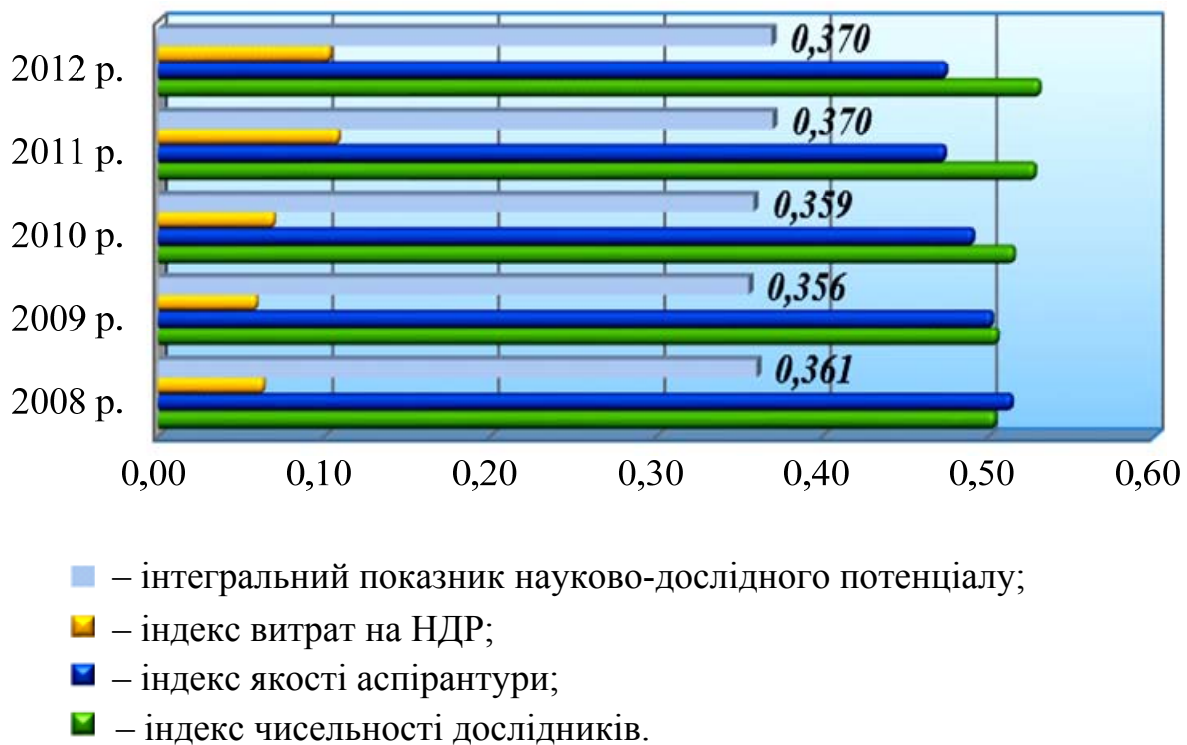

Рисунок 7 – Динаміка інтегрального показника науково-дослідного потенціалу України за період 2008-2012 рр.

Аналізуючи динаміку розвитку інтегрального показника науково-дослідного потенціалу всієї країни (рисунок 7), можна стверджувати, що за аналізований період він майже не змінювався і в середньому становить 0,36, оскільки індекс чисельності дослідників та якості аспірантури також упродовж періоду коливався в постійному діапазоні із середніми значеннями 0,53 та 0,47 відповідно, а витрати на НДР зросли на 66,6% у 2012 р. у порівнянні з 2008 р., що свідчить про прагнення держави підтримувати науковий потенціал країни.

Таким чином, узагальнена оцінка інтелектуального потенціалу Донецької області та України в цілому розраховується на основі трьох його складових та їхньої важливості для реалізації цілей розвитку інтелектуального потенціалу за формулою (3):

$$P^R = P^F \cdot \varphi_f + P^O \cdot \varphi_o + P^{ND} \cdot \varphi_{nd}, \quad (3)$$

де $\varphi_{f, o, nd}$ – ваговий нормований коефіцієнт для кожного із складових елементів інтелектуального потенціалу регіону.

Для визначення вагового коефіцієнта елементів використано метод БОФа, який являє собою об'єднання в загальний алгоритм фрагментів з ряду відомих і широко використовуваних методів і моделей, що дозволяє агрегувати в узагальнену оцінку числові і нечислові значення й оцінки практично необмеженої кількості показників для необмежені кількості альтернатив [5, с. 31].

Визначення вагомості коефіцієнтів розраховано на основі його ранжирування та визначається за формулою 4:

$$\varphi_i = 1 - \frac{\Psi_i - 1}{\varpi}, \quad (4)$$

де Ψ_i – ранг показника;

ϖ – середня чисельність показників.

Нормування отриманих коефіцієнтів вагомості здійснено за формулою 5:

$$\Omega_i = \frac{\varphi_i}{\sum_{i=1}^{\varpi} \varphi_i}. \quad (5)$$

Підставивши отримані значення в формулу 3, отримаємо інтегральний показник розвитку інтелектуального потенціалу Донецької області на Україні, динаміка якого наведена на рисунку 8.

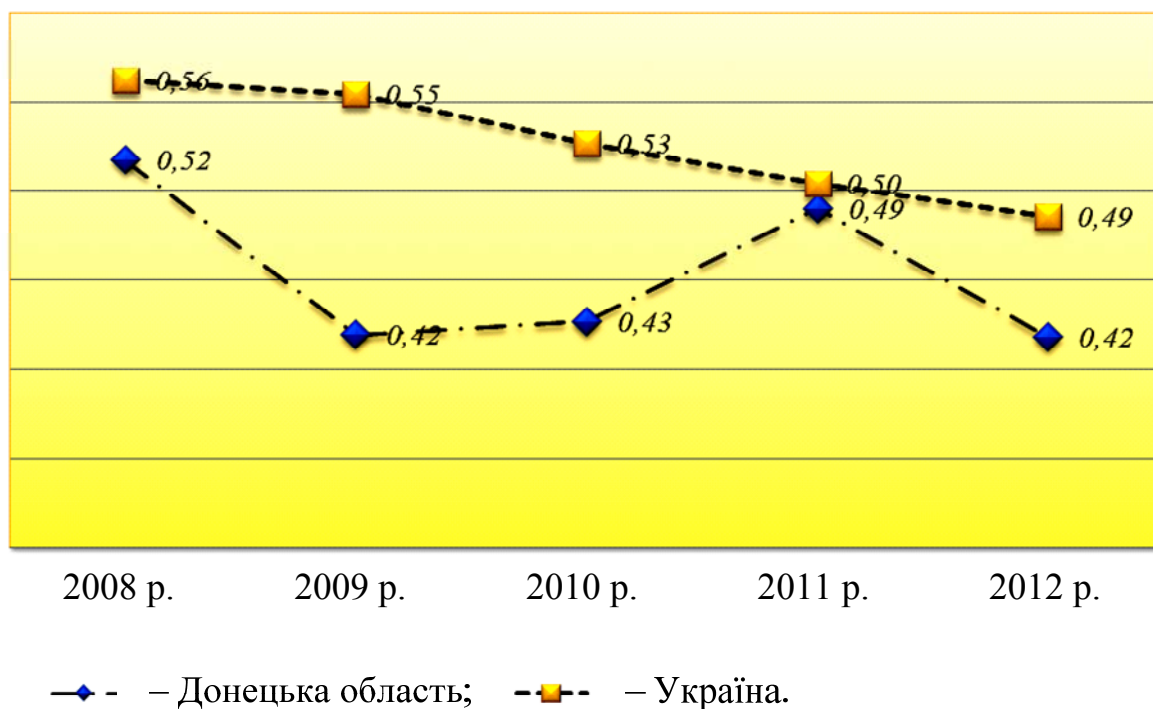

Рисунок 8 – Динаміка розвитку інтелектуального потенціалу Донецької області та України за період 2008-2012 рр.

У цілому можна сказати, що за 2008-2012 рр. інтелектуальний потенціал України та Донецької області зменшився на 12,5% та 19,2% відповідно. Проте, якщо інтегральний показник по країні поступово знижувався на 1,78% у 2009 р., на 3,6% у 2010 р., на 5,6% у 2011 р. та на 2% у 2012 р., то в Донецькій області ситуація була трохи іншою, так, у 2009 р. показник різко понизився на 20%, у 2010 р. зріс на 2,4%, у 2011 р. на 13,9%, а у 2012 р. знову понизився до рівня 2009 р.

Для здійснення якісної оцінки динаміки розвитку інтегрального показника інтелектуального потенціалу регіону використано шкалу Харрінгтона (таблиця 9), яка базується на припущенні про нерівномірний закон розподілу критерію і формуванні діапазонів його зміни таким чином, щоб ймовірність попадання критерію в кожен з них була однаковою [6, с. 47].

Таблиця 9 – Шкала Харрінгтона [7, с. 112]

Якісна оцінка (P^R)	Високий	Середній	Низький
Діапазон значень	[0,65;1]	[0,36;0,64]	[0,35;0]

Висновки. Таким чином, якісна оцінка отриманих результатів свідчить, що інтелектуальний потенціал Донецької області і України впродовж 2008-2012 рр. коливався в середньому діапазоні, тому можна зробити висновок, по-перше, що Донецька область розвиває свій інтелектуальний потенціал синхронно з розвитком України, по-друге, у регіоні та державі є значний інтелектуальний резерв для свого зростання та зміцнення свого конкурентного становища серед світової інтелектуальної конкуренції.

Список літератури / References:

1. Макашева Н.П. Оценка интеллектуального потенциала на рынке труда Томской области / Н.П. Макашева, О.А. Нестерова // Вестник Томского Государственного Университета. – 2011. – № 2 (14). – С. 87-98.
Makasheva, N. and Nesterova, O. (2011), "Valuation of intellectual capacity in the labour market of Tomsk oblast", *Vestnik Tomskoho Gosudarstvennoho Universiteta*. no. 2 (14), pp. 87-98.
2. Соболева И. Парадоксы измерения человеческого капитала [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://inecon.ru>>.
Soboleva, I. "Paradoxes of measuring human capital", Available at: <http://inecon.ru>.
3. Сверидюк К. Головне управління статистики у Донецької області [Електронний ресурс] / К. Сверидюк, І. Косенко. – 2004-2012. – Режим доступу: <<http://www.donetskstat.gov.ua>>.
Sveridyuk, K. and Kosenko, I. (2004-2012), "Department of Statistics in the Donetsk region", Available at: <http://www.donetskstat.gov.ua>.
4. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>.
"State Statistics Committee of Ukraine", Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

5. Быстров О.Ф. Методология построения и использования инвестиционных рейтингов в управлении экономикой: автореф. дис. ... д-ра экон. наук / О.Ф. Быстров. – М., 2008. – 52 с.
Byistrov, O. (2008), "Methodology of construction and use of investment ratings in economic management": Abstract of the Doctor of Economics Sciences, Moscow, Russia, 52 p.
6. Савків У.С. Інтегральна оцінка сталого розвитку регіону / У.С. Савків // БізнесІнформ. – 2012. – № 1. – С. 45-50.
Savkiv, U. (2012), "An assessment of the sustainable development of the region", BiznesInform, no. 1, pp. 45-50.
7. Бобылев С.Н. Индикаторы устойчивого развития России / С.Н. Бобылев, П.А. Макеев. – М.: ЦПР, 2001. – 220 с.
Bobyilev, S. and Makeenko, P. (2001), *Indikatori ustoychivoho razvitiia Rossii* [Indicators of sustainable development of Russia], TsPR, Moscow, Russia, 220 p.

Цель. Целью научной работы есть исследование тенденций развития интеллектуального потенциала Донецкой области и Украины.

Методика. В процессе исследования, использован алгоритм определения интеллектуального показателя оценки интеллектуального потенциала региона, приведены расчеты физического, образовательного и научно-исследовательского потенциала, а также использована шкала Харрингтона.

Результаты. На основании социально-экономического подхода осуществлена оценка тенденций развития интеллектуального потенциала региона, предложен алгоритм его оценки на базе трех индикаторов, а также определено, что исследуемый регион имеет интеллектуальный резерв для роста и укрепления своего конкурентного положения среди мировой интеллектуальной конкуренции.

Научная новизна. Нашло дальнейшее развитие статично-динамичный подход оценки тетрацентричного ядра интеллектуального потенциала торгового предприятия на основании теории нечетких множеств.

Практическая значимость. Определение основных тенденций развития совокупного интеллектуального потенциала региона и отдельных его составных есть крепким практическим базисом для повышения эффективности управления интеллектуальным потенциалом отдельного торгового предприятия.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, интеллектуальный резерв, научно-исследовательский потенциал, потенциал образования, торговое предприятие, физический потенциал.

Objective. The purpose of research is to study the trends of the intellectual potential of the Donetsk region and Ukraine.

Methods. The study used algorithm for determining predictive parameter estimation of intellectual potential, given estimates of the physical, educational and research capacity, also used Harrington scale.

Results. On the basis of socio-economic approach assesses trends in the development of intellectual potential, its estimation algorithm based on three indicators, and found that the study area has a reserve for intellectual growth and strengthen its competitive position among world intellectual competition.

Scientific novelty. Received further development the static and dynamic approach for the assessment of tetracentric core of intellectual potential of trading enterprise, which is based on fuzzy sets theory.

Practical value. In the article was identified the main trends of total intellectual potential of the region and its individual components, the results of this research gave us the opportunity to conclude that knowledge of development of intellectual potential is a strong practical basis for improving the management of intellectual potential of separate commercial enterprise.

Key words: intellectual capacity, intellectual reserve, research capacity, the potential of education, business enterprise, physical potential.

Рекомендовано до публікації д-ром екон. наук, проф. Сардак О.В. Дата надходження рукопису 28.11.2014 р.

УДК 330.837:336

Марина Фомина, д-р экон. наук, проф.¹,
Виктор Приходько, канд. экон. наук,
доц.¹,
Виктория Кузьменко, канд. экон. наук,
доц.²

Донецкий национальный университет экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского, г. Донецк,

1 – e-mail: professor_2011@ukr.net;

2 – e-mail: kafedra88-88@mail.ru

ДЕНЬГИ: ЭВОЛЮЦИЯ ОТ РЕАЛЬНОСТИ К ВИРТУАЛЬНОСТИ

Marina Fomina, Dr. Sc. (Econ.), Prof.¹,
Viktor Prikhodko, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof.¹,
Viktoriya Kuzmenko, Cand. Sc. (Econ.),
Assoc. Prof.²

Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky, Donetsk,

1 – e-mail: professor_2011@ukr.net;

2 – e-mail: kafedra88-88@mail.ru

MONEY: EVOLUTION FROM REALITY TO VIRTUALITY

Цель. Цель статьи – исследование процесса возникновения и развития экономического явления «деньги» и процесса трансформации их функций.

Методика. В процессе исследования использован системный метод научного познания, в соответствии с которым все экономические явления и процессы анализируются во взаимосвязи, взаимодействии и развитии. Кроме того, использовались методы: анализа и синтеза, которые дали возможность исследовать систему базовых процессов с последующим их обобщением, согласованием, установлением взаимозависимостей; исторического и логического анализа в процессе исследования эволюции явления «деньги»; системно-исторического анализа – для обоснования трансформации свойств и функций денег в условиях глобализации.

Результаты. Эволюция денег, с момента их появления до современности, это сложный процесс трансформации самого понятия «деньги» как экономического явления, так и его основных функций. По сути, современные деньги правомерно рассматривать и как результат «общественного соглашения» и как «продукт правопорядка», то есть установленное государством в законодательном порядке платежное средство. Природа денег коренным образом преобразуется, результатом чего могут быть серьёзные последствия. Современное состояние денег и денежного обращения может характеризоваться следующими процессами: коренным изменением сферы приложения денег; зависимостью от конъюнктуры глобального финансового рынка (рынка фиктивного капитала); появлением электронных

денег и формированием виртуального фиктивного капитала, в основе которого лежат виртуальные деньги; трансформацией роли мировых денег; формированием персонифицированных форм виртуального финансового капитала; расширением сферы применения денег (культура, морально-духовные ценности и прочее).

Научная новизна. Научная новизна исследования состоит в обосновании эволюционно-трансформационного перехода от реальных денег к виртуальным под влиянием дальнейшего развития рынка глобального фиктивного капитала.

Практическая значимость. Предложенные в статье положения, обобщения, выводы имеют теоретическое и прикладное значение. Комплексное исследование эволюции денег и трансформации их основных функций может стать базисом для формирования механизма эффективного управления денежно-финансовым сектором экономики.

Ключевые слова: деньги, функции денег, глобальный финансовый рынок, фиктивный капитал, виртуальные деньги, виртуальный финансовый капитал.

Постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими задачами. Деньги – исключительно сложная политэкономическая категория, о сущности которой ученые-экономисты ведут споры многие столетия. По-прежнему актуальна известная шутка английского политика Д. Гладстона, что «... даже любовь не свела с ума такого большого числа людей, как мудрствование по поводу сущности денег» [1, с. 38].

История человечества не дает точного ответа на вопрос, когда появились первые деньги. Некоторые источники указывают на дату 1200 год до нашей эры, когда в Китае появился иероглиф, который так и назывался «деньги». Данную версию можно воспринимать в плане появления самого понятия «деньги», но никак не в смысле формирования содержательно-функционального значения этого явления. По-видимому, тайна появления денег, как и тайна изобретения колеса, останется вечной загадкой.

Анализ последних исследований и публикаций. Нет ничего более важного для понимания функционирования и развития экономики, на любом уровне, чем ясное осознание сущности, роли и функций денег. Исследованию этого феноменального явления посвящено значительное количество трудов от классиков экономической теории до современников. К их числу можно отнести: Д.М. Кейнса, Дж. С. Миля, Бернара А. Листара, Л. Харриса и др. Но все проводимые учеными-экономистами исследования имели четкие временные рамки – от возникновения товарного производства до глобальной капиталистической системы. Как такового комплексного системного исследования трансформации денег и их функций, постепенного перехода денег из реального в виртуальный сектор еще не было. Это и послужило основной причиной написания статьи.

Формирование целей статьи и постановка задачи. Цель статьи – исследование процесса возникновения и развития экономического явления «деньги» и процесса трансформации их функций. Для реализации этой цели использован системный метод научного познания, в соответствии с которым все экономические явления и процессы анализируются во взаимосвязи, взаимодействии и развитии. Кроме того, использовались методы: анализа и синтеза, которые дали возможность исследовать систему базовых процессов с последующим их обобщением, согласованием, установлением взаимозависимостей; исторического и логического анализа в процессе исследования эволюции явления «день-

ги»; системно-исторического анализа – для обоснования трансформации свойств и функций денег в условиях глобализации.

Основной материал исследования. По мнению Д.М. Кейнса: «Деньги, подобно некоторым другим элементам цивилизации, гораздо более древнее учреждение, чем нам предписывали верить. Происхождение их потеряно в туманах тех времен, когда таял лед, и может простираться в межледниковые периоды человеческой истории» [2, с. 13].

Предварительно сделаем следующую ремарку. Древние люди всего лишь хотели упростить жизнь изобретением денег, а никак не сделать их хозяевами человечества. В современном обществе деньги заменили людям силу, совесть, а иногда и ум.

Возникновение и развитие денег переплетается с процессом формирования и становления товарного производства и, в конечном счете, утверждением и господством капитализма и рыночного хозяйства. В данном взаимодействии трудно расставить акценты на причинно-следственных связях и зависимостях. На определенных этапах социально-экономического развития они менялись местами как причина и следствие.

Важность и значимость денег в рыночной экономике трудно переоценить, и на это обращали внимание многие ученые-экономисты. Так, Дж.С. Милль писал, что «... в общественной экономике нет ничего более несущественного по своей природе, чем деньги, они важны лишь как хитроумное средство, служащее для экономии времени и труда. Это механизм, позволяющий совершать быстро и удобно то, что делать бы можно и без него, хотя и не столь быстро и удобно, и, как у многих других механизмов, его очевидное и независимое влияние обнаруживается только тогда, когда он выходит из строя» [3, с. 234].

На начальном этапе возникновения и становления денег, они и товары были гомологичными по своей природе, то есть имели сходство на основе общего происхождения и содержали однопорядковую естественную основу – потребительную стоимость и внутреннюю стоимость.

С переходом к металлической форме деньги выделяются из товарного мира и абсолютно противостоят ему, приобретая общественное неравенство с товарами. Если товары относительно временны в сфере обращения, из которой они, в конечном счете, изымаются, то деньги являются постоянным атрибутом этой сферы, призванным перманентно обращаться в ней. Их природа в этом отношении кардинально отличается от природы товара.

С одной стороны, деньги, на данном этапе, как и любой товар, имеют внутреннюю стоимость, а с другой, будучи особым товаром, они не могут выразить эту стоимость в цене как обычный товар, а выражают ее относительно – в бесконечном многообразии товаров в виде фиксированных меновых пропорций и меновых стоимостей. Таким образом, меновая стоимость денег выражается их покупательной способностью.

Следующий этап эволюции денег связан с появлением их бумажного эквивалента (бумажных денег). На этом этапе происходит замена материальной, то есть реальной формы денег, их символической моделью, которая не имеет внутренней реальной стоимости.

Необходимо отметить, что бумажные деньги в своем развитии претерпевают несколько метаморфоз.

Первоначально в денежном обращении они функционировали наравне с золотыми и серебряными монетами и могли свободно обмениваться на них. Затем в законодательном порядке для каждой национальной денежной единицы был введен золотой стандарт, то есть определено ее золотое содержание.

В 30-х годах XX столетия начинается уход от золотого стандарта основных мировых валют.

После Бреттон-Вудской конференции (1944 г.) по вопросам послевоенного валютного регулирования, золотой стандарт был сохранен только за долларом США, он составлял 35\$ за тройную унцию золота, которая, в свою очередь, равнялась 31,1 граммам золота.

Интересным является тот факт, что СССР подписал Бреттон-Вудское соглашение, но не ратифицировал его, поэтому советский рубль сохранил золотое содержание вплоть до развала этой страны.

В 1971 году США в одностороннем порядке вышли из указанного соглашения, и обмен доллара на золото прекратился. По сути дела, все мировые валюты с этого момента потеряли всякую связь с реальной стоимостью. Иными словами, с «уходом» золота из сферы денежного обращения на смену классической денежной форме стоимости пришла новая форма стоимости, в которой каждый товар (услуга) получает свое меновое выражение как часть всей стоимости товаров (услуг), находящихся на рынке.

Поэтому деньги стали представлять собой только модель реальных денег, способных имитировать и достаточно точно воспроизводить те функции, которые органически выполняли золото и серебро, обладавшие реальной стоимостью. По сути, такие деньги правомерно рассматривать и как результат «общественного соглашения» и как «продукт правопорядка», то есть установленное государством в законодательном порядке платежное средство.

Характерно, что затраты на печать бумажных денег во много раз ниже, чем денежный номинал купюр, который они выражают. Так, затраты на печать однодолларовой банкноты США составляют, в соответствии с различными источниками информации, от 2,5 до 4 центов [4, с. 300; 5, с. 42].

Современное состояние денег и денежного обращения, как показали проведенные исследования, может характеризоваться следующими процессами.

Во-первых, коренным изменением сферы приложения денег. Доминирующее положение стали занимать трансакции, обслуживаемые деньгами, которые связаны с движением денежных агрегатов, суррогатов и деривативов, а не товаров и услуг.

Во-вторых, эмиссия денег определяется не состоянием реальной экономики той или иной страны, а конъюнктурой глобального финансового рынка, на котором доминирующее положение занимает фиктивный капитал.

В-третьих, применение современных информационных технологий, появление электронных денег привело к сращиванию последних, признанных в традиционном понимании, и глобального фиктивного капитала, что, в конечном счете, породило и сформировало виртуальный фиктивный капитал.

В-четвертых, трансформация процесса реализации основных функций денег (меры стоимости, средства обращения, средства платежа) стали в основном выполнять не наличные деньги, а своеобразный их синтез с разнообразными формами фиктивного капитала, функционирующего в различных глобальных финансово-информационных системах, то есть виртуальные деньги.

В-пятых, роль мировых денег, после Ямайской валютной конференции (1976 г.), выполняет замысловато организованная система национальных валют, прежде всего доллар США и его агрегаты (СДР, евро). По своей сложности данная система такова, что «непосвященным» практически невозможно понять и отследить механизм ее функционирования и тем более каким-то образом сознательно повлиять на нее.

В-шестых, деньги постепенно, но уверенно утрачивают свойство объективной реальности, безразличной по отношению к владельцу и все больше персонифицируются («кредитная история», фото, фамилия и отпечатки пальцев на кредитных картах, электронная подпись и т.д.).

И последнее. В настоящее время значительно расширилась сфера применения денег. В нее все больше втягиваются такие области жизнедеятельности человека как культура, морально-духовные ценности и пр. Как справедливо отметил М. Альбер: «Обществу грозит опасность, что «их величество деньги» сметут всякую мораль» [6, с. 92].

Современный этап эволюции денег связан с одним из важных технологических новшеств в денежном обращении – возникновением электронных денег. С их появлением можно считать, что денежная система одной из первых переместилась в информационно-виртуальный мир. В настоящее время отчетливо выражен процесс виртуализации остальной экономики, которая, по мнению Бернара А. Листара, «частично уже догоняет деньги в киберпространстве» [7, с. 133].

Трудно спрогнозировать возможные сценарии развития денег, хотя в заключение мы остановимся на одном из них. Речь идет о появлении криптовалют. Это одна из форм электронных денег, но при этом существенно отличающаяся от общепризнанной. Следует различать электронные фиатные и электронные нефиадные деньги. Первые в обязательном порядке выражены в одной из национальных валют. Фиатные электронные деньги являются разновидностью денежных единиц платежной системы одного из государств. Электронные нефиадные деньги не имеют национальной принадлежности, они атрибут негосударственных платежных систем. Как правило, криптовалюты применялись в различных сетевых торговых интернет-площадках: Easy Pay, Qiwi, Rapida, RBK Money и др. [8].

Революционным прорывом стало создание в 2009 г. электронной пиринговой валюты Bitcoin (от англ. bit – единица информации и coin – монета). Авторство по созданию данной валюты приписывают Сатоси Накамато, человеку-призраку, который, скорее всего, является плодом мистификации.

Биткоин – это попытка создать идеальные деньги, которые делают невозможной инфляцию, банковские проценты, кредиты, политическое давление, финансовые спекуляции и пр. Биткоин – это виртуальная валюта, по сути анти-

деньги, которые не зависят от единого эмиссионного центра и одного администратора. Хранителями всей платежной системы являются её участниками, поэтому её невозможно уничтожить, не уничтожив компьютеры участников. Количество денежной массы неизменно и составляет 21 млн биткоин, что исключает дополнительную эмиссию и обесценивание валюты. Увеличение спроса на биткоин удовлетворяется бесконечным делением его на более мелкие доли [9].

К чему приведут подобные метаморфозы денег, сейчас невозможно предвидеть. Но джин создания антиденег выпущен из бутылки и поместить его обратно практически уже невозможно. Здесь уместно привести следующее утверждение Бернара А. Листара «Всякий раз, когда валюта возникает в сообществе, она неявно определяет, кто держит власть в этом сообществе» [7, с. 94].

Выводы из проведенного исследования и перспективы дальнейших исследований в этом направлении. Проведенный анализ позволяет сделать следующие выводы:

Во-первых, эволюция денег, с момента их появления до современности, подтверждает действие закона, сформированного сэром Томасом Грэхомом еще в XVI в: «Хорошие деньги вытесняются плохими... хорошие деньги не могут вытеснить плохие» [10, с. 70]. Предвидеть временные рамки данного процесса ни теоретически, ни практически невозможно.

Во-вторых, с «уходом» золота из сферы денежного обращения на смену классической денежной форме стоимости пришла новая форма стоимости, в которой каждый товар (услуга) получает свое меновое выражение как часть всей стоимости товаров (услуг), находящихся на рынке. Поэтому они стали представлять собой только модель реальных денег, способных имитировать и достаточно точно воспроизводить те функции, которые органически выполняли золото и серебро, обладавшие реальной стоимостью. По сути, такие деньги правомерно рассматривать и как результат «общественного соглашения» и как «продукт правопорядка», то есть установленное государством в законодательном порядке платежное средство.

В-третьих, современное состояние денег и денежного обращения может характеризоваться следующими процессами: коренным изменением сферы приложения денег; зависимостью от конъюнктуры глобального финансового рынка (рынка фиктивного капитала); появлением электронных денег и формированием виртуального фиктивного капитала, в основе которого лежат виртуальные деньги; трансформацией роли мировых денег; появлением персонифицированных форм виртуального финансового капитала; расширением сферы применения денег (культура, морально-духовные ценности и пр.).

В-четвертых, природа денег коренным образом преобразуется, результатом чего могут быть серьезные последствия. Деньги – это главный инструмент капиталистического общества, поэтому, как отмечает Бернар А. Листар: «В сегодняшнем капиталистическом обществе изменение денег равносильно изменению и ресурса, и основополагающего мотива большинства наших действий» [7, с. 149]. Деньги – ахиллесова пята капиталистической системы, и эта идея не блещет новизной: «Ленин, как считают, заявил, что лучший способ уничтожить капиталистическую систему – это уничтожить деньги» [10, с. 220].

Перспективой дальнейших исследований эволюционно-трансформационных изменений денег и денежного обращения должно стать обоснование механизма эффективного управления денежно-финансовым сектором экономики.

Список литературы / References:

1. Харрис Л. Денежная теория / Л. Харрис; пер. с англ. под ред. В.М. Усосника. – М.: Прогресс, 1990. – 750 с.
Harris, L. (1990), *Denezhnaia teoriia* [Monetary Theory], Trans. from engl. Usosnika V.M., Progress, Moscow, Russia, 750 p.
2. Keynes J.M. Treatise on Money / J.M. Keynes. – London, 1930. – P. 10-17.
Keynes, J.M. (1930), *Treatise on Money*, London, England, pp. 10-17.
3. Милль Дж.С. Основы политической экономии. Т. I, II / Дж.С. Милль; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1980. – 478 с.
Mill, J.C. (1980), *Osnovy politicheskoi ekonomii* [Principles of Political Economy], Vol. I, II, Trans. from engl., Progress, Moscow, Russia, 478 p.
4. Маккдоннелл К.Р. Экономикс / К.Р. Маккдоннелл, С.Л. Брю; пер. с англ. – 14 изд. – М.: Инфра, 2005. – 828 с.
Makdonnell, K.P. and Bru, S.L. (2005), *Ekonomiks* [Economics], 14th ed., Trans. from engl., Infra, Moscow, Russia, 828 p.
5. Рябініна Л. Сутнісні особливості сучасних грошей та їх функції / Л. Рябініна // Економіка України. – 2011. – № 6. – С. 40-49.
Ryabinina L. (2011), “Essential features of modern money and their function”, *Ekonomika Ukrainy*, no. 6, pp. 40-49.
6. Альбер М. Капитализм против капитализма / М. Альбер. – СПб.: Экономическая школа, 1998. – 296 с.
Albert, M. (1998), *Kapitalizm protiv kapitalizma* [Capitalism against capitalism], Ekonomicheskaya shkola, Sankt-Petersburg, Russia, 296 p.
7. Листар Б.А. Будущее денег / Б.А. Листар; пер. с англ. – М.: КРПА Олимп: АСТ: Астрель, 2007. – 493 с.
Listar, B.A. (2007), *Byudyushee deneh* [Future of Money], Trans. from engl., KRPA Olymp: AST: Astrel, Moscow, Russia, 493 p.
8. Федорчук А. Прототип валюты будущего / А. Федорчук // Зеркало недели. – 2012. – 22 сент.
Fedorchuk, A. (2012), “The prototype of the future currency”, *Zerkalo nedeli*, 22 September.
9. Нежданов С. Шелк, лук и тяжелые наркотики / С. Нежданов // «2000». – 2013. – 11 окт.
Nezhdanov, S. (2013), “Silk, onion and hard drugs”, “2000”, 11 October.
10. Keynes J.M. The economic consequences of Peace / J.M. Keynes – London, 1920. – 317 с.
Keynes, J.M. (1920), *The economic consequences of Peace*, London, England, 317 p.

Мета. Мета статті – дослідження процесу виникнення і розвитку економічного явища «гроші» і процесу трансформації їхніх функцій.

Методика. У процесі дослідження використано системний метод наукового пізнання, відповідно до якого усі економічні явища та процеси аналізуються у взаємозв'язку, взаємодії та розвитку. Крім цього, використовувалися методи: аналізу і синтезу, які дали змогу досліджувати систему базових процесів з подальшим їхнім узагальненням, узгодженням, встановленням взаємозалежності; історичного і логічного аналізу у процесі дослідження еволюції явища «гроші»; системно-історичного аналізу – з метою обґрунтування трансформації властивостей і функцій грошей в умовах глобалізації.

Результати. Еволюція грошей, з моменту їхньої появи до сучасності, це складний процес трансформації самого поняття «гроші» як економічного явища, так і його головних функцій. Так, сучасні гроші правомірно розглядати і як результат «суспільного узгодження» і як «продукт правопорядку», тобто встановлений державою у законодавчому порядку засіб платежу. Природа грошей докорінним чином перетворюється, результатом чого можуть бути серйозні наслідки. Сучасний стан грошей і грошового обігу може характеризуватися такими процесами: корінними змінами сфери застосування грошей; залежністю від кон'юнктури глобального фінансового ринку (ринку фіктивного капіталу); появою електронних грошей і формуванням віртуального фіктивного капіталу, в основу якого покладено віртуальні гроші; трансформацією ролі світових грошей; появою персоніфікованих форм віртуального фінансового капіталу; розширенням сфери застосування грошей (культура, морально-духовні цінності тощо).

Наукова новизна. Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні еволюційно-трансформаційного переходу від реальних грошей до віртуальних під впливом подальшого розвитку ринку глобального фіктивного капіталу.

Практична значущість. Запропоновані у статті положення, узагальнення, висновки мають теоретичну і прикладну значимість. Комплексне дослідження еволюції грошей і трансформації їхніх основних функцій може стати базисом для формування механізму ефективного управління грошово-фінансовим сектором економіки.

Ключові слова: гроші, функції грошей, глобальний фінансовий ринок, фіктивний капітал, віртуальні гроші, віртуальний фінансовий капітал.

Objective. The purpose of the article is to study the origin and development of economic phenomena “money” and the process of transformation of their functions.

Methods. In research we used a systematic method of scientific knowledge, according to which all economic phenomena and processes are analyzed in relationship, cooperation and development. Also, we used methods: analysis and synthesis, which made possible to investigate the system of basic processes and their subsequent synthesis, coordination, establishment of interdependencies; historical and logical analysis in the process of studying the evolution of the phenomenon of “money”; systematic and historical analysis – to support the transformation of the properties and functions of money in the context of globalization.

Results. The evolution of money, since their origin to the present day, is a complex process of transformation of the concept of “money” as an economic phenomenon, and its basic functions. In fact, modern money legitimately can be viewed as the result of “social contract” and as “a product of law and order”, that is set by the state as a legal a means of payment. The nature of money is radically transformed, which can have serious consequences. The current condition of money and monetary circulation can be characterized by the following processes: the radical change in the scope of application money; dependence on the conditions of the global financial market (fictitious capital); the emergence of electronic money and virtual formation of fictitious capital, which is based on virtual money; transformation of the role of world money; the emergence of personalized forms of virtual financial capital; expanding the scope of the money (culture, moral and spiritual values, etc.).

Scientific novelty. Scientific novelty of the research is a grounding of the evolutionary-transformational transition from real to virtual money under the influence of further development of the global fictitious capital.

Practical value. *The provisions, summarizing and conclusions, proposed in the article, have theoretical and practical importance. A comprehensive study of the evolution of money and transformation of their basic functions can form the basis for the formation of a mechanism for effective management of the monetary and financial sector of the economy.*

Key words: *money, functions of money, the global financial market, fictitious capital, virtual money, virtual financial capital.*

Рекомендовано к публикации д-ром экон. наук, проф. Дмитриченко Л.И. Дата поступления рукописи 29.11.2014 р.

УДК 339.74:004.78

Тетяна Шеремет, канд. екон. наук, доц. Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, м. Донецьк, e-mail: tsher812@gmail.com

ОСОБЛИВОСТИ ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО І ТЕХНІЧНОГО АНАЛІЗУ МІЖНАРОДНИХ ВАЛЮТНИХ РИНКІВ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Tatiyana Sheremet, Cand. Sc. (Econ.),
Assoc. Prof.

Donetsk National University of Economics and
Trade named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky,
Donetsk, e-mail: tsher812@gmail.com

PECULIARITIES OF FUNDAMENTAL AND TECHNICAL ANALYSIS OF INTERNATIONAL CURRENCY MARKETS THROUGH INFORMATION SYSTEMS

Мета. *Виконання порівняльної характеристики спеціалізованих інформаційних систем як інструмента здійснення фундаментального і технічного аналізу функціонування міжнародних валютних ринків.*

Методика. *Методи теоретичного узагальнення і порівняння, аналізу і синтезу для виявлення найбільш зручних інструментів інформаційних систем щодо оцінки базових макроекономічних показників фундаментального аналізу, оцінки трендових індикаторів, осциляторів технічного аналізу валютних ринків.*

Результати. *На підставі проведеного дослідження виконано систематизацію інструментів інформаційних систем щодо оцінки базових макроекономічних показників фундаментального аналізу, оцінки трендових індикаторів, осциляторів технічного аналізу валютних ринків.*

Наукова новизна. *Набули подальшого розвитку критерії, які характеризують інструменти інформаційних систем щодо оцінки базових макроекономічних показників фундаментального аналізу, оцінки трендових індикаторів, осциляторів технічного аналізу валютних ринків.*

Практична значущість. *Отримані результати спрямовані на забезпечення прийняття оптимальних рішень щодо доцільності вибору відповідних інформаційних систем, призначених для здійснення фундаментального і технічного аналізу валютних ринків.*

***Ключові слова:** фундаментальний аналіз, технічний аналіз, інформаційні системи, міжнародні валютні ринки.*

Міжнародні валютно-фінансові відносини сучасного світу характеризуються надзвичайно швидким розвитком та постійною модернізацією, що перетворює світову валютно-фінансову систему в найбільш мобільне і динамічне утворення у структурі світового господарства. Основним впливовим чинником на умови функціонування світового валютно-фінансового середовища є процеси глобалізації. Валютні ринки розвинених країн і країн, що розвиваються, або з перехідними економіками по-різному реагують на процеси у світовій валютній системі (СВС), спричинені глобалізацією. Але у суб'єктів світового валютного ринку (центральных, комерційних банків, інвесторів, брокерів, трейдерів з різних країн світу та ін.) з'являється більше спільних проблем щодо виявлення закономірностей та прогнозування його розвитку в подальшому.

Найбільш популярними для інвесторів і трейдерів є такі види аналізу ринку, як технічний і фундаментальний. Технічний аналіз – це сукупність методів прогнозування змін цін у майбутньому на основі аналізу їхніх змін у минулому з використанням статистичної інформації про обсяги торгів та інших макроекономічних і ринкових показників. Фундаментальний аналіз – це проведення дослідження економічного стану емітента на ринку, а також безпосередньо ринку [1].

Теоретичним питанням та практичним аспектам фундаментального і технічного аналізу цієї проблеми присвячені дослідження провідних вітчизняних та зарубіжних науковців: Д. Швагера [2], Ю.В. Гозговцева [3], В. Якимкіна [4], Т.Р. Демарка [5], Д.Д. Мерфі [6], М. Хаєртфельдера [7], А.А. Ерліха [8], Т. Нейлора, Е. Кейна, П. Кругмана та ін.

В їхніх роботах проведено дослідження механізмів розвитку процесів формування попиту та пропозиції на фінансових ринках, руху капіталу в зовнішньоекономічній діяльності, циклічного розвитку національних економік, розглянуті питання прогнозування фінансових ринків, впливу оцінок стану макроекономічних індикаторів фінансових ринків на динаміку котирувань фінансових інструментів. Однак ці роботи слабо орієнтовані на проблеми використання результатів аналізу розвитку економічних систем для прогнозування валютних курсів за допомогою комп'ютерних інформаційних систем, які доповнюють зазначені методи аналізу більшою гнучкістю, комплексністю, а також створюють підґрунтя для методів статистичних обчислень щодо виявлення логічних залежностей. Такі обставини спричиняють необхідність подальшого дослідження сучасного інструментарію існуючих інформаційних систем щодо фундаментального та технічного аналізу міжнародного валютного ринку. Тому ці обставини обумовили актуальність і мету теми нашої роботи.

Метою статті є виявлення особливостей сучасних інформаційних систем для виконання фундаментального та технічного аналізу міжнародного валютного ринку.

Основні завдання спостережень за кон'юнктурою валютних ринків полягають у тому, щоб визначити сукупність обставин, які обумовлюють можливість піднесення чи спаду ринкової активності, що зводиться до постановки і

вирішення завдання прогнозу динаміки ціни на основні валютні пари (EUR/USD, USD/JPY, GBP/USD, CHF/USD, NZD/USD та ін.).

Дослідження динаміки світових валютних ринків (ВР) пов'язані з опрацюванням великих інформаційних масивів різноманітних даних, які мають досить складну внутрішню структуру. При цьому аналіз інформації базується на виконанні великої кількості рутинних циклічних розрахунків, графічних побудовах, що припускає допущення різного рівня погрешностей та займають багато часу під час обробки. Подолання цих труднощів можливо здійснити засобами комп'ютерних технологій. Залежно від того чи іншого етапу дослідження потрібно використовувати і відповідний програмний засіб.

Прийнято виділяти такі стадії процесу вивчення кон'юнктури ВР, які виконуються незалежно від її різновиду:

- I. Дослідження основних рис і особливостей ринку.
- II. Розроблення методики вивчення кон'юнктури.
- III. Фундаментальний аналіз ВР.
- IV. Технічний аналіз ВР.
- V. Прогноз цінових трендів за обраними валютними парами на ВР.

Перший етап за допомогою економічних показників розкриває особливості ринку, його якісні характеристики, які характеризують відмінності в динаміці однотипних економічних процесів. На цьому етапі для збирання необхідних даних доцільно використовувати засоби інформаційних систем щодо діяльності товарних, валютних ринків, аналітичних звітів економічного стану різних країн. Однією з таких інформаційних систем є спеціалізований сайт CNNfn (www.money.cnn.com), який належить корпорації CNN. Його інформація оновлюється згідно із світовими подіями щодо функціонування світових валютних ринків, але основні складові цієї інформаційної системи залишаються незмінними.

За умови підключення до цього сервера на комп'ютер користувача завантажується «бегущая строка», яка показує заголовки поточних новин. Повний текст новин можливо завантажити у браузер. Крім того, основний банер сторінки вміщує поточне значення індексів DJIA, NASDAQ, поточну доходність бондів, що має значення для оцінки впливових факторів на ВР у середньостроковому періоді. Значення індексів оновлюються в інтервалі 3-5 хвилин. Інформацію про світові ринки представлено більш докладно у вкладці Market. За переходу на цю вкладку на моніторі з'являється сторінка, яка містить у собі інтегральні показники світових ринків та інші основні показники в супроводі коментаріїв.

Ще одним корисним ресурсом сайту CNN є можливість огляду розкладу важливих подій, котрі очікуються в найближчому майбутньому і які можуть суттєво впливати на ринкову ситуацію у світі. Такими подіями можуть бути заява федеральної резервної системи про підвищення (зниження) процентних ставок, доповіді урядів про стан безробіття, виробництва, споживання та ін. [10].

На другому етапі кон'юнктурного дослідження визначається методика вивчення кон'юнктури. Під методикою дослідження кон'юнктури розуміється послідовність дій і сукупність конкретних засобів дослідження, що забезпечу-

ють аналіз сформованої ситуації на ринку і виявлення найближчих перспектив його розвитку. Залежно від виду кон'юнктури і завдань її дослідження застосовуються різноманітні методи кон'юнктурних спостережень. Причому їхнє використання залежить від визначеного завдання аналізу кон'юнктури конкретного виду ринку [9]. Основними методами дослідження кон'юнктури валютних ринків є графічні методи, методи фільтрації (ковзні середні, осцилятори) і математичної апроксимації.

Після збору і накопичення кон'юнктурної інформації особливе місце в кон'юнктурних дослідженнях займає стадія аналізу та інтерпретація кількісних характеристик динамічних процесів, тобто побудова теорії кон'юнктури динамічного процесу. Це найбільш важливий і складний момент дослідження. Як правило, інтерпретація проводиться з використанням накопиченого досвіду і формально-логічних висновків експертів. Але в сучасних умовах збільшення динаміки подій, що відбуваються, і впливових факторів, без застосування нових комп'ютерних технологій, які базуються на функціонуванні спеціалізованих інформаційних систем, неможливо в процесі кон'юнктурного аналізу своєчасно реагувати на зміни досліджуваних даних. Від повноти і достовірності інформації залежить правомірність інтерпретації спрямованості кон'юнктури. Ця стадія передбачає [2]:

- формування структури інформаційної бази даних і методик збору інформації;
- періодичність збору інформації;
- методику опрацювання інформації.

За обраною методикою обчислюються статистичні характеристики і на основі того або іншого методу аналізу інтерпретується спрямованість кон'юнктури.

Комплексний аналіз кон'юнктури валютних ринків можна проводити у два етапи: на першому розрахувати аналітичні показники, що характеризують якісний стан ринку; на другому – визначити виявлені тенденції динаміки та рівень коливання кон'юнктури.

На сучасному етапі розроблено і є доступними для застосування велика кількість програмних продуктів щодо здійснення аналізу стану на світових валютних ринках. Найбільш популярним серед них є табличний процесор MS Excel. Цей програмний продукт має зручний інтерфейс, значний перелік розрахункових функцій, аналітичні процедури, засобів графічної побудови. Цей перелік дозволяє вирішувати такі задачі кон'юнктурних досліджень валютних ринків:

- зберігання та сортування інформації у відповідних базах даних;
- статистичне опрацювання даних і побудова моделей динамічних рядів кон'юнктури;
- графічне представлення тенденцій динаміки світової економічної кон'юнктури;
- прогнозування і фінансові обчислення.

Універсальність табличного процесора оцінена багатьма інформаційними системами, CNN у тому ж числі, тому для надання відповідних даних найчастіше використовуються засоби програми MS Excel. Це дає змогу користувачам, комп'ютери яких підключені до глобальної мережі Інтернет, отримувати від

спеціалізованих інформаційних сайтів необхідну інформацію в поточному режимі часу і використовувати її локально в автономному режимі у відомій і зручній для них програмі.

Інформаційна система CNNfn містить у собі інструменти для здійснення класичного технічного аналізу валютного ринку за допомогою графічного методу (Line charts, Bar Charts). Цей метод досить розповсюджений серед технічних аналітиків, тому що він може відображати більшість подій, які відбулись за досліджуваний період, і встановлювати сезонні коливання операцій з цінними паперами, якщо такі мають місце [2].

Програма MS Excel надає можливість виконувати п'ятий етап кон'юнктурних досліджень – прогнозування. Для цього табличний процесор забезпечений такими засобами, як процедури ковзного середнього, функції регресії і згладжування, моделі ACC (ARIMA) за методами Бокса-Дженкінса.

Прогноз із застосуванням ковзного середнього розглядається як прогноз на період, що безпосередньо впливає за періодом спостереження. Ця процедура MS Excel зв'язує прогноз з кінцевими результатами спостережень у конкретному середньому значенні. Застосовувати метод ковзного середнього досить нескладно, однак він занадто простий для створення точного прогнозу. Необхідно пам'ятати, що за використання цього методу прогноз будь-якого періоду являє собою не що інше, як одержання середнього показника декількох результатів спостережень тимчасового ряду.

Регресійний аналіз дозволяє робити перспективну оцінку більш ймовірного короткострокового майбутнього. Так, програма MS Excel підтримує декілька засобів для реалізації цього методу. До них належать:

1. Функція «Тенденція» – обчислює прогнози, засновані на лінійному зв'язку між результатом спостереження і часом, коли це спостереження було зафіксовано. Якщо цей взаємозв'язок носить лінійний характер, то лінія на графіку буде або прямою, або нахиленою в ту чи іншу сторону, а це є ознакою того, що прогноз виконувати доцільніше за допомогою функції «Тенденція».

2. Функція «Зростання» – застосовується, якщо лінія взаємозв'язку між вихідними показниками має вигини, тобто носить нелінійний характер. Ця функція Excel – це зручний спосіб одержання специфічних логарифмічних результатів.

Експонентне згладжування – це процедура, яка забезпечує реагування прогнозу на всі події, що відбуваються протягом періоду довжини базової лінії. Так, кожний новий прогноз виходить за допомогою переміщення попереднього прогнозу в напрямку, що дає кращі результати в порівнянні зі старим прогнозом. Функції ж «Тенденція» і «Зростання» застосовують ту саму формулу до всіх точок прогнозу. На відміну від них, «Експонентне згладжування» як базова функція застосовує рівняння виду:

$$F(t + 1) = F(t) + a \cdot e(t),$$

де t – часовий період;

$F(t)$ – прогноз, зроблений в момент часу t ;

$F(t + 1)$ – прогноз, зроблений у тимчасовому періоді, який є наступним безпосередньо за моментом часу t ;

a – константа згладжування;

$e(t)$ – погрішність розходження між прогнозом, зробленим у момент часу t і фактичними результатами спостережень у момент часу t .

При цьому константа згладжування є величиною, що самокоректується, а тому дозволяє робити результат більш точним [9].

Моделі авторегресійного інтегрованого ковзного середнього (АКС) – мають масштаби, які значно перевищують прогнози із застосуванням простого ковзного середнього чи регресії згладжування. Моделі АКС складні в застосуванні, однак за умови їхнього використання можна уникнути більшості помилок, що виникають за застосування інших функцій.

Отже, для виконання досить точного прогнозу за допомогою електронного процесора Excel у процесі кон'юнктурних досліджень валютних ринків, необхідно враховувати описані вище особливості кожної функції щодо виконання аналізу прогнозованих даних як окремих програм, так і існуючих інформаційних систем.

Одним із сучасних інформаційних ресурсів, який працює в режимі он-лайн слід виділити інформаційну систему на базі торгової платформи «MetaTrader». Торговельна платформа «MetaTrader» являє собою комп'ютерну програму, яку трейдер встановлює на свій комп'ютер (ноутбук, смартфон) і яка дозволяє відслідковувати через Інтернет, як змінюються курси тих або інших валют (тобто спостерігати графіки цін) у реальному часі. Зазначена платформа дозволяє вивчати графіки не тільки в сучасному періоді (від однієї хвилини до одного місяця), але і за минулі роки, будувати лінії тренда згідно економіко-статистичних методів досліджень динамічних рядів. За допомогою «MetaTrader» можливо здійснювати торговельні операції з валютою через Інтернет або торгувати валютами на так званому демо-рахунку, де гроші віртуальні, але зміна цін відповідає реальній ринковій ситуації. Це корисний інструмент для вироблення відповідних навичок щодо аналізу валютного ринку, використання торговельних сигналів на купівлю або продаж. Тобто ця платформа дозволяє укладати угоди з використанням віртуального капіталу.

На рисунку 1 наведено приклад графічного зображення торговельного процесу за валютними парами EUR/USD, USD/JPY, GBP/USD на майданчику «MetaTrader» з погодинним тайм-фреймом.

Крім поточних валютних котирувань, інструментарій «MetaTrader» дозволяє використання трендових індикаторів, осциляторів та інших засобів статистичного апарату для побудови моделей, які допомагають трейдерам виконувати прогнозування подальшого розвитку цінової динаміки. На рисунку 1 також наведено приклад використання смуг Боллінджера (Bollinger Bands, BB) для валютної пари GBP/USD, які будуються у межах на відстанях, рівній певній кількості стандартних відхилень. Оскільки величина стандартного відхилення залежить від волатильності валютного курсу, смуга сама регулює свою ширину: вона збільшується, коли ринок нестійкий, і зменшується в більш стабільні періоди.

Рисунок 1 – Приклади використання засобів середньоквадратичного згладжування та смуг Боллінджера для визначення цінових трендів за валютними парами EUR/USD, USD/JPY, GBP/USD у погодинному тайм-фреймі

На основі викладеного матеріалу можна зробити наступні висновки:

1. Міжнародний валютний ринок, з одного боку, є підсистемою економіки країн базових валют, а з другого, він підпорядкований сучасним глобалізаційним процесам. Тому його функціонування та розвиток обумовлюється впливом макроекономічних процесів, що протікають як в окремих країнах, так і глобальними світовими тенденціями.

2. Опрацювання кон'юнктурної інформації щодо функціонування валютних ринків базується на виконанні великої кількості рутинних циклічних розрахунків, графічних побудов, а також урахування впливу різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів. Засоби інформаційних систем надають змогу дослідникам ознайомитись з ресурсами, які дають змогу в режимі он-лайн отримувати дані, що дозволяють більш ефективно виконувати фундаментальний і технічний аналіз міжнародного валютного ринку.

3. До основних критеріїв систематизації інструментів інформаційних систем щодо виконання фундаментального і технічного аналізу міжнародних валютних ринків належать: макроекономічні показники, трендові індикатори, осцилятори, індикатори обсягів, індикатори Біла Вільямса.

4. Однією з найбільш ефективних інформаційних систем для здійснення торговельних операцій та аналітичної діяльності на валютних ринках є торговельна платформа «MetaTrader», яка характеризується наявністю потужного апарату для здійснення фундаментального та технічного аналізу валютного ринку. Так, для аналізу котирувань валют або акцій у програмі є різні аналітичні інструменти, включаючи технічні індикатори й графічні об'єкти. У кожному інструменті доступний 21 таймфрейм – від хвилинного до місячного, а одночасно в «MetaTrader» 5 можна відкрити до 100 графіків фінансових інструментів (котирування акцій і валют), вона підтримує чотири режими виконання торговельних ордерів: негайний (Instant Execution), із запитом (Request Execution), щодо ринку (Market Execution) і біржовий (Exchange).

Однак ще залишається недостатньо визначеним, які індикатори фундаментального аналізу мають найбільший вплив на волатильність валютних пар, що становитиме завдання для подальших досліджень.

Список літератури / References:

1. Тимофеев С.А. Построение моделей изменения валютного курса на основе анализа фундаментальных показателей / С.А. Тимофеев, В.Н. Юрьев // Экономика, статистика и информатика. Вестник УМО. – 2013. – № 3. – С. 147-151.
Timofeev, S.A. (2013), “Building models of exchange rate changes based on the analysis of fundamental indicators”, *Ekonomika, statistika i informatika. Vestnik UMO*, Vol. 3, St.-Petersburg, Russia, pp. 147-151.
2. Швагер Д. Технический анализ: полный курс / Д. Швагер; пер. с англ. А. Куницына, Б. Зуева. – М.: Альпина Паблишер, 2001. – 805 с.
Schwager, D. (2001), *Tekhnicheskyyi analiz* [Technical Analysis], Trans. from engl. A. Kunitsyna, B. Zueva, Alpina Publisher, Moscow, Russia, 805 p.
3. Лозговцев Ю.В. Технический анализ: графический подход: курс / Ю.В. Лозговцев, В.И. Сафин, А.В. Федоров. – Международная академия инвестиций и трейдинга [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.trader-academy.ru/sites/academy/files/generic/05_tekhnicheskij_analiz_graficheskij_podhodc_3.pdf>.
Lozgovtsev, Yu.V., Safin, V.I. and Fedorov, A.V. (2010), “Technical analysis: graphical approach: the course”, *Mezhdunarodnaia akademiia investitsii i treidinha*, Available at: http://www.traderacademy.ru/sites/academy/files/generic/05_tekhnicheskij_analiz_graficheskij_podhodc_3.pdf.
4. Якимкин, В. Фундаментальный анализ / В. Якимкин. – М.: Омега-Л, 2008. – 640 с.
Yakimkin, V. (2008), *Fundamentalnyi analiz* [Fundamental Analysis], Omega-L, Moscow, Russia, 640 p.
5. Демарк Т.Р. Технический анализ – новая наука / Т.Р. Демарк; пер. с англ. Т. Дозоровой, А. Дозорова. – М.: Евро, 2008. – 280 с.
Demark, T.R. (2008), *Tekhnicheskyyi analiz – novaia nauka* [Technical analysis – a new science], Trans. from engl. T. Dozorovoy, A. Dozorova, Euro, Moscow, Russia, 280 p.

6. Мэрфи Д.Д. Технический анализ фьючерсных рынков: теория и практика / Д.Д. Мэрфи; пер. с англ. О. Новицкой, В. Сидорова. – М.: Евро, 2008. – 587 с.
Murphy, D.D. (2008), *Tekhnicheskyyi analiz fyuchersnykh rynkov: teoriia i praktika* [Technical analysis of the futures markets: theory and practice], Transl. from engl. O. Novitskoy, V. Sidorova, Euro, St.-Petersburg, Russia, 587 p.
7. Хаертфельдер М. Фундаментальный и технический анализ рынка ценных бумаг / М. Хаертфельдер, Е. Лозовская, Е. Хануш. – СПб.: Питер, 2005. – 350 с.
Haertfelder, M., Lozovskaya, E. and Hanusch, E. (2005), *Fundamentalnyi i tekhnicheskyyi analiz rynka tsennykh bumag* [Fundamental and technical analysis of the stock market], Peter, St.-Petersburg, Russia, 350 p.
8. Эрлих А.А. Технический анализ товарных и финансовых рынков: Technical analysis handbook for the commodity and financial markets [Электронный ресурс]: прикладное пособие. – Донецк, 2013. – 435 с. – Локал. компьютер. сеть НБ ДонНУЭТ.
Ehrlich, A.A. (2013), "Technical Analysis commodity and financial markets", Donetsk, Applied manual, NB DonNUET network, 435 p.
9. Карпов В.А. Маркетинг: прогнозування кон'юнктури ринку: навч. посіб. / В.А. Карпов, В.Р. Кучеренко. – К.: Знання, КОО, 2001. – 215 с.
Karpov, V.A. (2001), *Marketing: prohnouzudfyia konyunktury rynku* [Marketing: forecast conjuncture market analysis], Znannia, KOO, Kiev, CCW, Ukraine, pp. 110-111.
10. Лиховидов В.Н. Фундаментальный анализ мировых валютных рынков: методы прогнозирования и принятия решений / В.Н. Лиховидов. – Владивосток, 2000. – 234 с.
Likhovidov, V.N. (2000), *Fundamentalnyi analiz mirovykh valyutnykh rynkov: metody prognozirovaniia i priniatiia reshenyi* [Fundamental analysis of the world's currency markets: forecasting methods and decision-making], Vladivostok, Russia, 234 p.

Цель. Выполнение сравнительной характеристики специализированных информационных систем как инструмента выполнения фундаментального и технического анализа функционирования международных валютных рынков.

Методика. Методы теоретического обобщения и сравнения, анализа и синтеза для выявления наиболее действенных инструментов информационных систем, предназначенных для оценки базовых макроэкономических показателей фундаментального анализа, оценки трендовых индикаторов, осцилляторов технического анализа валютных рынков.

Результаты. На основании проведенного исследования систематизированы инструменты информационных систем, предназначенных для оценки базовых макроэкономических показателей фундаментального анализа, оценки трендовых индикаторов, осцилляторов технического анализа валютных рынков.

Научная новизна. Получила дальнейшее развитие система критериев, которые характеризуют инструменты информационных систем, предназначенных для оценки базовых макроэкономических показателей фундаментального анализа, оценки трендовых индикаторов, осцилляторов технического анализа валютных рынков.

Практическая значимость. Полученные результаты направлены на обеспечение принятия оптимальных решений относительно выбора целесообразных инструментов соответствующих информационных систем, предназначенных для осуществления фундаментального и технического анализа валютных рынков.

Ключевые слова: фундаментальный анализ, технический анализ, информационные системы, международные валютные рынки.

Objective. *Performing comparative characteristics of specialized information systems as a tool for the implementation of fundamental and technical analysis of the international currency markets.*

Methods. *Methods of theoretical generalization and comparison, analysis and synthesis to identify the most effective tools for information systems which designed to estimate of the basic macroeconomic indicators of the fundamental analysis, evaluation of trend indicators, oscillators of the technical analysis of currency markets.*

Results. *The systematization of information systems tools designed to estimate of basic macroeconomic indicators of the fundamental analysis, estimate of trend indicators, oscillators of the technical analysis of currency markets.*

Scientific novelty. *The system of criteria that characterize the tools of information systems which designed to evaluation of basic macroeconomic indicators of the fundamental analysis, evaluation of trend indicators, oscillators of the technical analysis of currency markets has been further developed.*

Practical value. *The results obtained are used to choose of the optimal tools of appropriate information systems which designed to the implementation of fundamental and technical analysis of currency markets.*

Key words: *a fundamental analysis, a technical analysis, information systems, international currency markets.*

Рекомендовано до публікації д-ром екон. наук, проф. Виноградова О.В. Дата надходження рукопису 16.12.2014 р.